

Een tuin van de hele buurt

'De weg tot een gemeenschappelijke tuin

Leonore Noorduyn en Arjen Wals

Wageningen Universiteit en Researchcentrum
Leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies
Wetenschapswinkel Wageningen UR

april 2003

rapport 192

Colofon

Tekst	Leonore Noorduyn, De Schrijfster, Wageningen Arjen Wals, leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies en leerstoelgroep Educatie- en competentiestudies Wageningen UR
Eindredactie	Ria Dubbeldam, Grafisch Atelier Wageningen
Foto's	Bewoners EVA-Lanxmeer, Culemborg
Ontwerpen	Copijn Utrecht, Tuin- en landschapsarchitecten
Omslag	Andrew Zeegers, Domino Design, Groningen
Vormgeving	Andrew Zeegers en Caro Karstkarel, Domino Design, Groningen
Druk	Stoas Digigrafi, Wageningen
Projectcoördinatie	Gerard Straver, Wetenschapswinkel Wageningen UR
Opdrachtgever	Werkgroep Binnenhoven 2e fase BEL, Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer, Culemborg Vertegenwoordiger vanuit de werkgroep: Lambik Swinkels

Papierspecificaties: Gedrukt op chloorvrij gebleekt papier.

ISBN 90-6754-694-1

rapportnummer 192

april 2003

Een tuin van de hele buurt

Leonore Noorduyn, Arjen Wals, april 2003

Werkgroep Binnenhoven 2e fase
BEL, Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer
Jan Jacob Slauerhoffpad 11
4103 WL Culemborg
(0345) 51 30 94
l.swinkels@inter.nl.net - www.eva-lanxmeer.nl

De Werkgroep Binnenhoven 2e fase heeft de regie in handen van het project Het Groene Traject. Dit project heeft als doel het opstarten en aansturen van een begeleidingsproces ter voorbereiding, ontwerp, uitvoering, realisatie en beheer van een gezamenlijke inrichting van mandelige (binnen)hoven in de wijk EVA-Lanxmeer te Culemborg.

Wetenschapswinkel Wageningen UR
Postbus 9101
6700 HB Wageningen
(0317) 48 46 61
wetenschapswinkel@wur.nl - www.wur.nl/wewi

Maatschappelijke organisaties zoals verenigingen en belangengroepen, die niet over voldoende financiële middelen beschikken, kunnen met onderzoeksvragen terecht bij de Wetenschapswinkel van Wageningen UR. Deze biedt ondersteuning bij de realisatie van onderzoeksprojecten. Aanvragen moeten aansluiten bij de werkgebieden van Wageningen UR: duurzame landbouw, milieu, natuur en voeding.

Leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies
Wageningen UR
Postbus 8130
6700 EW Wageningen
arjen.wals@wur.nl
www.sls.wau.nl/cis

Bij vrijwel elk maatschappelijk probleem vormen communicatie en innovatie een deel van de oplossing. De aanleg van de Betuwelijn, uitbreiding van Schiphol of natuurontwikkeling gaan allemaal gepaard met conflicterende normen, waarden en belangen. Die moeten op de een of andere manier naar elkaar toegroeien. De leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies houdt zich bezig met deze uitdagingen.

De Schrijfster / Leonore Noorduyn
Journalistiek en Communicatie
Ooststeeg 106
6708 AZ Wageningen
(0317) 45 27 11
noorduyn@xs4all.nl

Leonore Noorduyn heeft het maken van journalistieke producties op het gebied van landbouw en platteland tot haar specialisme gemaakt. De productie loopt uiteen van artikelen tot folders en boeken. Ingewikkelde wetsartikelen, overheidsbeleid of een wetenschappelijke verhandeling verwoordt zij in helder leesbare tekst: een actueel thema wordt een spannend artikel. Ook voor complete producties, van idee tot een tastbaar boek, is zij beschikbaar.

Stichting Cultuurfonds Bouwfonds Nederlandse Gemeenten
(financiële ondersteuning)
Postbus 15
3870 DA Hoevelaken
(033) 253 92 31
www.bouwfonds.nl

Bouwfonds Cultuurfonds heeft tot doel bij te dragen in de kosten van culturele gemeentelijke projecten in Nederland of daarmee verband houdende projecten, waarin gemeenten participeren. Het gaat om activiteiten op de volgende aandachtsgebieden: restauratie (gebouwen en kunstwerken), verbouwingen, beeldende kunsten, musea, tentoonstellingen, natuurbehoud, publicaties.

Inhoud

Voorwoord	7
Ten geleide	8
1. Wonen in een waterwingebied	11
2. De binnenhoven	19
3. De voorbereidingen	23
4. Ontwerpen: van modder tot paadjes	33
5. Achterover leunen? Kanttekeningen bij het voltooide traject	45
6. Het beheer	55
7. Handreikingen voor bewonersparticipatie	65
Voor wie meer wil weten	70

Voorwoord

Jur Marringa, wethouder Ruimtelijke Ordening gemeente Culemborg

Marleen Kaptein van Stichting EVA zocht midden jaren negentig een gemeentelijke partner, die zijn nek uit wilde steken voor een ambitieus nieuwbouwproject met een uitzonderlijk basisconcept waarin gestreefd wordt naar een duurzame, gezonde, aantrekkelijke en inspirerende leefomgeving. De gemeente Culemborg zag wel iets in dit concept. Wij hadden inmiddels de eerste stappen gezet naar een milieuvriendelijker manier van bouwen en beheren. Door het concept dat Stichting EVA ons aanbood, konden wij op een goede manier invulling geven aan onze ambities en beleid. Een beleid dat zich kenmerkt door een voortdurend zoeken naar de juiste balans tussen behoud van natuurlijke waarden en een evenwichtige, op duurzaamheid gerichte groei. Daarnaast bood het concept een unieke mogelijkheid om ervaring op te doen voor bestaande en toekomstige wijken in Culemborg.

Het project EVA-Lanxmeer is een voorbeeldproject, waarbij de inbreng van bewoners en de samenwerking tussen verschillende disciplines een bijzondere plaats inneemt. Normaal gesproken ontwikkelen alleen deskundigen de plannen voor een nieuwe wijk. In de wijk EVA-Lanxmeer hebben de bewoners bij iedere fase intensief meegedacht en gebrainstormd over hoe hun meest ideale woon- en leefomgeving gerealiseerd moest worden. Concreet resultaat van deze bewonersinbreng is de gezamenlijke inrichting en het beheer van de verschillende binnenhoven. Het doel daarvan is mensen bewuster en dichterbij hun natuurlijke omgeving te brengen. De ervaringen die zijn opgedaan tijdens dit proces zijn nu opgetekend in dit boekje. Aan de orde komen onder meer het proces, het ontwerp van de binnentuinen en het beheer ervan. Genoeg stof om over na te denken en te gebruiken bij andere participatietrajecten.

Dus: laten we ervan leren, maar er zeker ook van genieten. Het is het waard!

Ten geleide

Bewoners uit de tweede fase van de wijk EVA-Lanxmeer in Culemborg staan in 1999 voor de uitdaging een gezamenlijke binnentuin te ontwerpen. Zij hebben gekozen voor het kopen of huren van een woning in een wijk gebouwd volgens ecologische principes. Naast de nieuwste vindingen op het gebied van ecologisch wonen is het de bedoeling dat de bewoners intensief betrokken zijn bij de inrichting van de wijk. De huizen worden gebouwd rondom verschillende binnenhoven, grenzend aan de privé-tuinen, die gemeenschappelijk bezit zijn. Ieder betaalt via koop of huur van de woning mee aan het gemeenschappelijke bezit van zo'n binnenhof.

Bewoners van de eerste fase zijn die van de tweede fase voorgaand. Zij hebben het ontwerp-proces van de binnenhof al doorlopen, maar hebben hun ervaringen en struikelblokken niet op papier vastgelegd. Wel helpen zij de bewoners van de tweede fase op gang.

De Werkgroep Binnenhoven 2e fase maakt een programma waarin zij laat zien wat er moet gebeuren om in intensief overleg met elkaar de binnenhoven te ontwerpen, aan te leggen en te beheren. Daarnaast wil de werkgroep de ervaringen goed documenteren zodat andere fases van de wijk, andere wijken binnen of buiten de gemeente Culemborg inspiratie kunnen opdoen voor hun eigen participatieve proces. EVA staat immers niet voor niets voor Educatie, Voorlichting en Advies, zo is de gedachte. Dit boekje is de weerslag van de ervaringen van de betrokkenen bij EVA-Lanxmeer, aangevuld met theoretische inzichten en ervaringen van langer bestaande woonprojecten.

Voor dit boekje klopte de Werkgroep Binnenhoven 2e fase aan bij de Wetenschapswinkel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Zij wilde graag een onderzoek naar het verloop van het participatieve proces rond het ontwerp en de inrichting van de binnenhoven van de tweede fase. Ook wilde zij inzicht verkrijgen hoe de betrokkenheid bij het gebruik, onderhoud en beheer op de lange termijn gewaarborgd kan blijven. De Wetenschapswinkel ging te rade bij de leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies van Wageningen UR die het onderzoek uit liet voeren door twee studenten: Jitske van Diepeningen en Melanie Brunings. Zij werden begeleid door de begeleidingscommissie bestaande uit een vertegenwoordiger van de bewoners, de Wetenschapswinkel en de leerstoelgroep. De twee studenten brachten de ervaringen van de bewoners in kaart door hen te interviewen en verslagen van bewoners en andere belanghebbenden tijdens het ontwerpproces te bestuderen. Ook hebben de studenten relevante literatuur bestudeerd.

De ervaringen opgedaan in de Culemborgse wijk Eva-Lanxmeer stonden centraal, maar er zijn ook uitstapjes gemaakt naar twee al langer bestaande projecten die in een hele andere fase zitten: Het Groene Dak in Utrecht en Centraal Wonen Het Punt in Wageningen. Het werk van Van Diepeningen en Brunings is uitgemond in twee scripties: 'Het participatieve ontwerp- en inrichtingsproces van twee gemeenschappelijke tuinen belicht' en 'Participatie in het groen'. Wetenschapsjournalist ir. Leonore Noorduyt heeft de informatie uit beide scripties verwerkt en aangevuld met gesprekken met betrokkenen. Vervolgens heeft dr. Arjen Wals vanuit zijn betrokkenheid bij het thema communicatie en interactieve planvorming een aantal kaders en handreikingen uit de 'theorie' toegevoegd. Theorie staat tussen aanhalingstekens omdat het hier eerder praktijktheorieën betreft ofwel theorieën die diep geworteld zijn in de praktijk. Deze praktijktheorieën zijn ook, uitgebreid, terug te vinden in een standaardwerk van zijn collega professor Cees van Woerkum en vormen de basis van een cursus van de Stichting PHLO, die hij jaarlijks verzorgt met zijn collega dr. Noëlle Aarts.

1. Wonen in een waterwingebied

De wijk EVA-Lanxmeer is anders dan een doorsnee nieuwbouwwijk. Onmiskenbaar. De vlakke aan de rand vol auto's maakt dat al duidelijk. Tot hier mogen ze en geen wiellengte verder. Maar dat is het niet alleen. De huizen torenen hoog de lucht in, hoger dan je gewend bent. Dat is om een zo groot mogelijke dakhelling op het zuiden te hebben voor de opvang van zonnewarmte. En het lijkt wel of de huizen warmte uitstralen door het vele hout dat erin verwerkt is en door de felle kleuren van de deuren en kozijnen. Elk rijtje huizen is ook net weer anders dan het andere. De wijk beantwoordt daarmee al voor een deel aan de doelstellingen van een ecologische woonwijk.

De wijk EVA-Lanxmeer ligt vlakbij de watertoren.

In 1994 komen mensen met verschillende achtergronden en levensbeschouwingen bij elkaar voor een aantal workshops. Hieruit komt het idee voor een voorbeeldproject waarbij ecologisch bouwen, organische vormgeving en architectuur en uitgebreide bewonersparticipatie hand in hand gaan. In oktober van hetzelfde jaar wordt de Stichting Ecologisch centrum voor Educatie, Voorlichting en Advies, Stichting EVA, opgericht om dit concept in een voorbeeldproject uit te werken. De gedachte van permacultuur wordt als uitgangspunt genomen. (zie pag. 12)

Oprichtster Marleen Kaptein: "Wil je echt laten zien wat duurzaam bouwen en wonen betekent dan is een schaa sprong nodig. Niet een paar voorbeeldwoningen maar een complete wijk van honderden woningen. Pas dan kun je consumenten kennis laten maken met wat een duurzame leefomgeving in kan houden."

Permacultuur in de wijk

'Permaculture' is een samentrekking van de woorden 'permanent' en 'agriculture'. In het Nederlands spreken we over permacultuur. Bij permacultuur proberen mensen een ecologisch duurzame leefomgeving te creëren. Werken met de natuur is het motto in plaats van werken tegen de natuur. Hulpmiddelen als bestrijdingsmiddelen en kunstmest zijn dan ook uit den boze.

Bij permacultuur maken mensen zoveel mogelijk gebruik van lokale productie, zowel van groenten en fruit als van water en energie. Essentieel is ook dat de mensen nauw betrokken zijn bij hun natuurlijke leefomgeving en zelf hun eigen bestaan vormgeven. Waar normaliter landbouw, natuur, wonen of recreatie gescheiden zijn, brengt permacultuur ze bij elkaar.

Zo ontstaat als het ware een eetbaar landschap met een sterk accent op natuurontwikkeling.

De gemeente Culemborg komt in beeld. Die voelt wel wat voor het experiment op wijkniveau. De gemeente is al langer actief in duurzaam bouwen en ecologisch groenbeheer. Ook wil de gemeente graag experimenteren met bewonersbeheer, waarbij de bewoners meer invloed krijgen op de bouw van hun woning en de inrichting van hun woonomgeving. Met de wijk EVA-Lanxmeer kan de gemeente alle aspecten in één keer verwezenlijken. Tegelijk biedt het project de gemeente een unieke mogelijkheid ervaring op te doen voor bestaande en toekomstige wijken.

De verantwoordelijk ambtenaar bij de gemeente Culemborg: "We zijn er mee begonnen omdat we een stap verder wilden zetten. We hadden al wijken met ecologisch groenbeheer of met duurzame energie. Het was aardig om alles in één woonwijk te realiseren, met de doelstelling van Stichting EVA."

Opkomst bewonersparticipatie

Vroeger hadden bewoners weinig in te brengen bij het vormgeven en beheren van hun woonomgeving, het stedelijk groen en zelfs de eigen woning. De vormgeving was bijna het exclusieve domein van stedenbouwkundigen en (landschaps- en tuin)architecten, terwijl het beheer bijna het exclusieve domein was van de gemeentelijke diensten en de woningstichting.

Ontwerpen en beheren was het werk van deskundigen. De bewoners konden eigenlijk alleen binnen hun eigen woning hun gang gaan, alhoewel op de bouwtekeningen vaak al was aangegeven waar de tv, de tafel en het bankstel een plaats moesten krijgen...

De vlucht die bewonersparticipatie in stedelijke ontwikkeling en groenbeheer in de jaren '80 en '90 heeft genomen, komt eigenlijk van twee kanten: de lokale overheid ziet graag dat mensen zich meer verantwoordelijk voelen voor de eigen omgeving, terwijl bewoners zich meer willen identificeren met hun omgeving. Voor de overheid heeft dit als voordeel dat de leefbaarheid in de wijken verbetert door de grotere betrokkenheid, verantwoordelijkheid en zorg. Tegelijk kan dit geld besparen in het onderhoud en de handhaving van de veiligheid. Bewoners kunnen hun wensen beter kenbaar maken als zij al in een vroeg stadium betrokken zijn bij het plannen van een wijk of een stuk stadsgroen. Zij zullen zich dan ook beter herkennen in het uiteindelijke ontwerp. Deze herkenning en identificatie geeft bewoners een stukje ownership van de gemeenschappelijke ruimte en daarmee ook medeverantwoordelijkheid voor die ruimte. Je bent eerder bereid te zorgen voor iets waaraan je zelf hebt bijgedragen, dan voor iets wat vreemden hebben bedacht. Dit is de kerngedachte achter bewonersparticipatie.

Alles in één

In 1995 presenteert Stichting EVA het concept aan het college van burgemeester en wethouders, waarna een intensieve samenwerking volgt. Een jaar later, in 1996, richten de gemeente en Stichting EVA samen een projectteam op om een voorbeeldproject volgens het EVA-concept te realiseren.

Stedebouwkundig ontwerp van de wijk.

Vasalishof (1)

Nesciohof (2)

Lodewijk van

Deyssehof (3)

Toon Hermanshof (4)

Station Culemborg (5)

Stadsboerderij (6)

Het EVA-centrum (7)

De wijk wordt gepland in de polder Lanxmeer, een waterwingebied, tegen Culemborg aan. Een stedenbouwkundig plan is nodig. Een stedenbouwkundig bureau krijgt de uitnodiging de wijziging van het bestemmingsplan voor te bereiden. Tegelijkertijd moet het bureau het plan ontwikkelen in samenwerking met toekomstige bewoners en externe deskundigen. Dat bewoners bij zo'n veelomvattend proces betrokken zijn, is uniek. Juist daarom verleent het ministerie van Volkshuisvesting subsidie. Bewoners denken en doen mee in een aantal workshops wat leidt tot het eerste plan, in 1996. Toch is dit plan niet goed, omdat het EVA-concept van duurzaamheid er onvoldoende in terug te vinden is. Joachim Eble (Architektur, Tübingen, Duitsland) en Hyco Verhaagen (Copijn, Utrecht, Tuin- en Landschapsarchitecten) mogen een nieuw stedenbouwkundig plan ontwikkelen dat wel voldoet aan het EVA-concept.

In een gebied van totaal 24 hectare komen zo'n 200 woningen en appartementen, een aantal bedrijven, kantoren en werkplaatsen. Daarnaast komt er een ecologisch congrescentrum met hotelaccommodatie en een ecologische stadsboerderij. De woningen bestaan uit huur- en koopwoningen, waarvan 30 procent uit de sociale sector, 20 procent uit de middenklasse en 50 procent uit duurdere vrije sectorwoningen.

De huizen worden in vier fases opgeleverd. De huizen van de eerste fase begin 2000, de huizen van de tweede fase vanaf september 2001 tot juni 2002.

Vier zones

In het uiteindelijke stedenbouwkundig plan zijn de landschappelijke zonering en uitgangspunten van het EVA-concept als volgt uitgewerkt:

De verkaveling stimuleert de sociale contacten en de groenzonering volgt de principes uit de permacultuur. De permacultuur beoogt een zo natuurlijk mogelijke inrichting van het landschap met een natuurlijke overgang en samenhang tussen de verschillende zones. De landbouw is ingedeeld in zones van intensief naar extensief gebruik. De inrichting en het beheer van deze zones richt zich op een hoge biodiversiteit, natuurlijke dynamiek en op een samenhang tussen elementen, plekken en processen (ondermeer via kringlopen). De zones staan op verschillende manieren met elkaar in verband:

- > fysiek door de vormgeving van waterlopen, paden, groenstroken en via de kringlopen van grondstoffen, plantgoed en producten,
- > ruimtelijk door een versterkte beleving van eenheid,
- > ecologisch door een grotere diversiteit en vitaliteit van het geheel,
- > sociaal door een gezamenlijk gebruik en beheer.

Voor de bebouwde omgeving is dit concept vertaald in vier zones:

Zone 1: De directe omgeving van gebouwen, waaronder privé-tuinen met bijvoorbeeld een terras. Bewoners mogen een erfafscheiding tussen hen en de burenpaatsen om rust en beschutting te creëren. Deze mag niet te hoog zijn en moet van duurzaam materiaal zijn. Een draadhek met klimplanten of een afscheiding van wilgentenen zijn goede voorbeelden.

Zone 2: De semi-openbare ruimte: gezamenlijke tuinen tussen privé en openbaar in. De gemeenschappelijke binnenhoven, het zogenoemde mandelige gebied, vallen hier onder. Deze ruimte is bij uitstek geschikt voor buurttuinen, speel- en zitruimte of fruitbomen.

Zone 3: De openbare ruimte met een jeu-de-boulesbaan, moestuin en waterspeelplaats. Het zijn parkachtige plekken met een ecologische eenheid en veel verschillende soorten planten: het eetbare landschap uit de permacultuur.

Zone 4: De ruimte waar minder gezeten en gespeeld wordt. Dit is een nuttig gebied voor de bewoners met het waterwingebied, de retentievijvers met ecologische oevers waar het regenwater van de daken en het spoelwater van het pomphuis wordt opgevangen, en de ecologische stadsboerderij waar groenten en fruit worden verbouwd en kleinvee wordt gehouden. Daarnaast is het de bedoeling dat de boerderij een recreatieve en educatieve rol gaat vervullen.

Uitwerking in deelaspecten

Concreet voor de bewoners zijn de uitgewerkte uitgangspunten in deelaspecten:

- > Communicatie en educatie: het project EVA-Lanxmeer is een voorbeeldproject. De kennis en informatie die de wijkbewoners opdoen moeten zoveel mogelijk beschikbaar komen voor andere projecten. Daarom wordt bij de ontwikkeling veel aandacht besteed aan communicatie en educatie. Er komt een ecologisch congrescentrum met hotel waar de kennis over een integraal ontworpen woonwijk zal worden overgedragen aan een breed publiek.
- > Energie: het energieverbruik in de wijk moet zo laag mogelijk zijn. Het streven is een energie-neutrale en CO2-arme wijk door isolatie en warmteterugwinning, zonnepanelen en zonneboilers. Zelfs bij de vorm van de huizen is gedacht aan energiebesparing. Zo steekt bij een deel van de huizen de zolder op het noorden iets over, zodat de keuken en de slaapkamer daaronder beschut zijn. En er zijn huizen met een glazen puiwand op het noorden als buffer om de warmte vast te houden. Verder is het de bedoeling de energie zo duurzaam mogelijk te winnen. Naast het traditionele net leveren ook zonne- en windenergie een bijdrage. In een biogasinstallatie wordt het rioolwater en het groente- en tuinafval omgezet in energie.

- > Water: zuinig omgaan met water is een uitgangspunt. Daarvoor moeten de bewoners het gebruik van leidingwater en afvalwater verminderen en proberen de versnelde afvoer van regenwater tegengaan. De wijkbewoners willen proberen een gesloten kringloop te krijgen. Zo hebben de huizen twee gescheiden watersystemen met aparte kranen. Drinkwater is in de keuken en de douche te vinden. Huishoudwater is voor de wc en de wasmachine. Het 'grijze' water afkomstig van keuken, wasmachine en douche zal in helofytenfilters – een rietveld dat vuil water zuivert – worden geschoond tot water van huishoudwaterkwaliteit dat weer gebruikt kan worden. Daarnaast is er nog het 'zwarte' water van wc's dat op termijn naar de biogasinstallatie wordt geleid. Alle leidingen hiervoor liggen in de wijk.
- > Mobiliteit: er horen zo min mogelijk auto's in de wijk. Het is niet de bedoeling bij de huizen te parkeren. Dit kan aan de rand van de wijk. Bij verhuizingen en calamiteiten of bij laden en lossen mogen uiteraard wel auto's de wijk in. Wel is bij de inrichting gepoogd auto's te weren, bijvoorbeeld door geen doorgaande wegen aan te leggen en door op alle toegangswegen een houten hek te plaatsen. Korte fiets- en wandelroutes naar het station en het centrum van de stad stimuleren gebruik van fiets en openbaar vervoer.
- > Ketenbeheer: er mogen zo weinig mogelijk grondstoffen verspild worden. Het gebruik van duurzame materialen staat dan ook voorop, zowel voor de bouw als voor de inrichting van de huizen en buitenruimtes. Ook het verzamelen en hergebruiken van materialen draagt bij aan een duurzaam grondstoffengebruik.

Bewonersvereniging BEL heeft al deze punten vertaald in een overeenkomst die toekomstige bewoners van huizen moeten tekenen voordat zij mogen huren of kopen.

Op alle daken liggen zonnepanelen en zonneboilers.

2. De binnenhoven

Een bewoonster:
"De kinderen spelen
eindeloos in de hof."

Gezellig

Het concept van de wijk spreekt aan. Zonder veel moeite komen de eerste en de tweede fase vol. Rondom de hoven komen vooral hoogopgeleide mensen en tweeverdieners te wonen. Ook vrij veel gezinnen met jonge kinderen komen op de wijk af. Allen verwachten een grote mate van sociale binding, van 'gemeenschapszin' tot 'gezelligheid'. De ecologische inrichting van de wijk spreekt aan, net als de gunstige ligging: dicht bij het station en de stad Utrecht. Bovendien is een basisschool in de wijk opgenomen en om de hoek zitten een middelbare school en een overdekt zwembad. De voorzieningen van een stad zijn in de buurt, en toch heeft ieder het gevoel buiten te wonen. Ook zien de bewoners de autoluwte als voordeel.

Een bewoonster: "We woonden in een hele drukke straat met mooie oude huizen, met een prachtig uitzicht over de gracht. Het zag er fantastisch uit, maar er raceten ik weet niet hoeveel auto's per dag door die straat. En je zei wel goedendag tegen je burens, maar daar had je het ook wel weer mee gehad. Dat vonden we een beetje kaal, niet gezellig. We hoopten dat het hier wel zo zou worden."

Uit de BEL-nieuwsbrief, augustus 2002: "Het is voor ons belangrijk om in een buurt te wonen waar mensen niet langs elkaar heen leven maar echt samen wonen. Dat aspect komt echt uit de verf en maakt het fijn wonen in de wijk. De kinderen spelen eindeloos in en om de hof. Onze Marieke vindt het maar zielig als je in zo'n gewone straat woont en alleen maar een voortuintje hebt."

Eerst zijn alleen de huizen te zien. Daar tussendoor loopt een paadje waarmee je, volkomen onverwacht, uitkomt in een oase van groen. Net alsof je in een oude binnenstad als Amsterdam of Leiden door een deur een hofje binnenwandelt. Alleen is de ordening anders. Een zee van bloemen, muurtjes en paadjes ontrolt zich voor je oog. Op de ene plek staat een bakoven, op de andere een picknicktafel. Maar het belangrijkste is dat wat er niet staat: de voor een nieuwbouwwijk gebruikelijke manskogel schuttingen.

Dit is een beschrijving van de twee binnenhoven van de eerste fase: de Nesciohof en de Vasalishof. Een stuk of 25 tot 30 huizen liggen gegroepeerd rondom een grote gemeenschappelijke tuin, een echte binnenhof, van zo'n 750 vierkante meter. Daaraan vast liggen de relatief kleine privé-tuinen waar bewoners nog een grasveldje of een terras hebben aangelegd. Het privé-gedeelte loopt soepel over in het gemeenschappelijke deel, maar heeft duidelijk een ander karakter. De Nesciohof en de Vasalishof zijn zo goed als klaar. De huizen zijn in het voorjaar 2000 opgeleverd.

De binnenhoven zijn mandelige grond. Dat wil zeggen dat iedereen met een huis aan de binnenhof een stukje gezamenlijke binnenhof heeft mee gekocht of gehuurd. De bewoners van de omliggende huizen zijn daardoor samen verantwoordelijk voor de inrichting en het beheer van de hof. Alleen het toegangspad tot aan de hof is van de gemeente. Wel mogen bewoners dit pad zelf inrichten.

De binnenhoven
die al langer geleden
zijn aangelegd ken-
nen een weelderige
groei en bloei.

De bewoners van de Nesciohof en Vasalishof zijn de eerste bewoners en aanvankelijk onbekend met elkaar. De projectgroep van de wijk stelt daarom een begeleidingstraject voor voor het ontwerpproces van de binnenhoven. Zo kunnen de bewoners vertrouwd raken met het EVA-concept en de zonering uit de permacultuur.

Elke binnenhof ontvangt een eenmalige subsidie van de gemeente voor de gemeenschappelijke tuin. Dit geld is niet zozeer bestemd voor de inrichting als wel voor het opzetten en doorlopen van het participatieve proces. Voorwaarde is dat de bewoners deskundigen, waaronder Hyco Verhaagen, de landschapsarchitect en vormgever van de wijk, betrekken bij het proces van ontwerpen en inrichten.

Samen verder

De (toekomstige) bewoners hebben er zin in. Zij hebben met elkaar een stuk grond, dat zij van nul af aan gezamenlijk mogen gaan vormgeven. Dit lijkt van tevoren al extra motivatie op te roepen. Zij zien het als een uitdaging er samen de schouders onder te zetten. Een bewoner: "Hoe kun je met een groep van heel verschillende mensen tot een bepaald concept komen waar iedereen zich in kan vinden. Of waar iedereen zo veel vrede mee heeft dat we daar samen mee verder willen."

Ondanks alle goede zin en goede voornemens zien de bewoners ook de nadelen van deze manier van samenwonen onder ogen. Doordat de hoven gemeenschappelijk zijn kunnen de bewoners niet zonder overleg. Voor elke aanschaf en elke verandering is toestemming nodig van de medebewoners. Verder is het verboden een hoge schutting neer te zetten. Daardoor leveren de bewoners een stuk privacy en zeggenschap in. "Het bijzondere is dat het zo is opgezet dat je veel gemeenschappelijk moet doen. Dat is voor ons ook meteen het grootste nadeel. Je gaat aan privacy veel inleveren. Ik heb zelf een grote tuin gehad. Als ik dan een paadje wilde of een

heuvel of een nieuwe plant, dan deed ik dat. Ik overlegde met mijn vrouw, maar hier moet je met veel meer mensen overleggen. Dat maakt het leven niet simpeler."

Leren door verschillen (1)

Wie samen met anderen een ontwerp of plan maakt, de zogenoemde interactieve planvorming, reageert continu op elkaar. Ieder mens heeft eigen perspectieven, verwachtingen en beelden. Door al die verschillen kan je van elkaar leren en kan je samen creatieve oplossingen bedenken waarin iedereen zich kan herkennen. Maar deze verschillen kunnen ook leiden tot diepe tegenstellingen en schijnoplossingen waarin niemand zich herkent, maar waarmee iedereen toch instemt enkel omdat anderen ook hun zin niet hebben gekregen... Het is bij interactief werken dan ook een belangrijke uitdaging constructief om te gaan met verschillen, zodat zij juist stimuleren in plaats van blokkeren. Het begint ermee dat er iemand buiten de groep staat, een zogenoemde facilitator, die een veilige sfeer creëert, waarin alle mensen de mogelijkheid krijgen hun verwachtingen uit te dragen. Deze stap dwingt mensen goed na te denken over hun eigen positie en de motieven die daaraan ten grondslag liggen. Tegelijkertijd leren ze hoe andere deelnemers denken en voelen. Deze confrontatie kan leiden tot enig ongemak of onbehagen bij de eigen manier van kijken. Dat kan de basis leggen voor een herziening van de eigen zienswijze. Ook kan er begrip of respect ontstaan voor de ideeën van de ander, wat het proces later ten goede kan komen. Wordt de eerste stap in de interactieve planvorming overgeslagen of niet goed uitgevoerd, dan komen veel te laat de verschillen naar boven en zullen teleurstellingen en frustraties de overhand krijgen. Er zijn dan bijvoorbeeld plannen gemaakt die niet uitvoerbaar blijken, omdat dan pas duidelijk wordt dat mensen hele verschillende waarden nastreven.

Mensen leren elkaar kennen door samen na te denken over het ontwerp en de inrichting van de binnenhoven.

De gemeente is benieuwd hoe de bewoners wat van de binnenhoven maken. In het ontwerp is de gemeente niet zo zeer geïnteresseerd, als de bewoners maar gezamenlijk besluiten nemen. Daarom stelt de gemeente een aantal voorwaarden. Er moet een traject in gang worden gezet, dat garandeert dat de mensen zelf de vrijheid hebben de binnenhof in te richten. Ook moet er professionele begeleiding komen. De verantwoordelijk ambtenaar van Culemborg: "Of ze van de binnenhof nu een grasveld maken, hem vol zetten met speeltoestellen of fruitbomen. Wij vinden het allemaal prima. Als het maar onder professionele begeleiding gebeurt."

Op initiatief van de landschapsarchitect bestaat de begeleiding voor de binnenhoven uit vier externe deskundigen: de landschapsarchitect zelf, een hovenier en twee procesbegeleiders: één voor de regie en één voor de meer technisch inhoudelijke zaken. De landschapsarchitect is verantwoordelijk voor de kwaliteit van het ontwerp en de inpassing van de binnenhoven binnen het concept voor de hele wijk, die hij ook heeft vormgegeven. Hij heeft aangeduid waar bebouwing komt, waar een hof en waar openbaar groen. Daarbij heeft hij zich laten inspireren door het idee van permacultuur (zie ook pag. 12). De landschapsarchitect let er ook op dat het ontwerp van de binnenhoven afgestemd is op het groen en de openbare ruimte in de rest van de wijk. De hovenier houdt zich bezig met de uitvoering van het ontwerp en de aansluiting op de privé-tuinen. Ook is hij betrokken bij het beheer van het openbaar groen in de wijk. De technisch inhoudelijke procesbegeleider is deskundig op het gebied van permacultuur, ecologische tuin-aanleg en het betrekken van mensen daarbij. Hij heeft ervaring met bewonersparticipatie en het creëren van een omgeving waar mensen plezierig wonen, werken en leven. "De helft van wat je wilt realiseren is het product zelf, de andere helft is het proces waardoor mensen elkaar leren kennen."

De procesbegeleider die de regie in handen heeft, houdt het proces in de gaten en stuurt de overige begeleiders aan. Deze procesbegeleider zit ook de avonden met de bewoners voor.

3. De voorbereidingen

"Neem je eigen beslissingen!", drukken de bewoners van de eerste fase die van de tweede fase op het hart. Zij hebben gemerkt dat er onvrede kan ontstaan als anderen de beslissingen nemen. Omdat de Nesciohof en de Vasalishof de eerste twee binnenhoven van de wijk zijn, fungeerden zij als het ware als proefkonijn. Een jaar voor de oplevering van hun huizen, voorjaar 1999, kwamen de bewoners voor het eerst bij elkaar op initiatief van de externe deskundigen. De bedoeling was voor de oplevering van de huizen het ontwerp van de binnenhoven met de bewoners gereed te maken, zodat bij de oplevering direct het grondverzet voor de inrichting kon beginnen.

Begeleid maar toch zelfstandig

De begeleiders namen in de eerste fase duidelijk de leiding maar wilden tegelijkertijd de bewoners zelfstandig voort laten gaan. De technisch inhoudelijke procesbegeleider: "De bedoeling is om tijdens het opstartproces behulpzaam te zijn, maar we zeggen van het begin af aan tegen de bewoners dat het hun hof is en dat zij hem moeten gaan beheren en zelf gaan onderhouden." Maar wanneer zijn de bewoners zelf in staat verder te gaan en wanneer is hulp van de deskundigen onontbeerlijk? Die balans is niet altijd makkelijk te vinden. Wie neemt bijvoorbeeld het initiatief om de voortgang kritisch te bekijken, het overzicht te bewaren en waar nodig sturing te geven? De technisch inhoudelijke procesbegeleider: "Het is steeds zoeken naar dat gouden midden. Hoe bereik je de situatie dat je mensen voldoende ondersteunt en ze toch zo zelfstandig mogelijk dingen laat doen? Dat bijt elkaar. In hoeverre neem je de verantwoordelijkheid over

Soms is hulp van deskundigen noodzakelijk bij het ontwerpproces, soms kunnen bewoners zelf verder.

die zij zelf nog niet kunnen dragen? En hoe draag je zo snel mogelijk de verantwoordelijkheid over als zij die zelf wel kunnen dragen? En op welk moment en hoe krijg je dat voor elkaar?"

Leren door verschillen (2)

Het gouden midden is niet altijd even makkelijk te vinden. Het midden wordt immers bepaald door de uitersten. En die liggen niet voor iedereen op dezelfde plek. De bewoners met jonge kinderen van nummer 16 hebben een ander ideaalbeeld van de woonomgeving dan de hondenbezitters van nummer 12 of de DINKS (Dual Income, No KidS) van nummer 36 die twee auto's hebben. Probeer maar eens een gouden midden te vinden tussen kindvriendelijk, autovriendelijk en hondvriendelijk wanneer je over een kleine gemeenschappelijke ruimte beschikt. Daarnaast heeft elk dilemma een eigen midden, en ervaart niet iedereen alle dilemma's als dilemma. Denk aan het gebruik van veen als bodemverbeteraar om een bepaalde biodiversiteit te creëren. De een ziet dit als een mooi middel, de ander worstelt met het feit dat het veen afkomstig is uit Ierland, waar geleidelijk een heel ecosysteem verdwijnt. Tot slot is het niet voor iedereen even makkelijk om naar het midden op te schuiven. In participatie processen hebben we immers te maken met mensen! De een is flexibeler dan de ander. Om ervoor te zorgen dat beelden, percepties maar ook de gevolgen van bepaalde keuzes goed overgebracht worden, is het vaak nodig deskundigen in te schakelen. 'Inhoudelijke deskundigen' (wat zijn de alternatieven voor veen uit Ierland, wat voor een biodiversiteit past in deze regio, hoe maak je 'groene' parkeerplekken?) en 'procesdeskundigen' (hoe betrek je mensen, hoe hou je ze gemotiveerd, hoe kan iedereen gelijkwaardig deelnemen, aan wie moet extra aandacht besteed worden, zijn alle relevante actoren wel gevraagd/ingelicht, hoe ga je om met conflicten?). Voor beide deskundigen geldt dat ze zich dienstbaar moeten opstellen. Zij mogen niet de inhoud en ook niet het proces domineren.

In een jaar tijd is het ontwerp gereed waar iedereen tevreden over is. Opvallend genoeg is dat niet het enige resultaat dat de bewoners noemen. De voorbereiding tot een tuinontwerp heeft de sociale binding tussen de bewoners bevorderd. Een bewoner: "We hebben niet alleen een binnentuin die aardig is ingericht. Het ontwerp van de binnentuin heeft ook versnellend gewerkt op de onderlinge binding in de hof, omdat je toch heel veel met elkaar moet overleggen."

Grote tijdsdruk

De bewoners van de eerste fase hebben wel een aantal kritiekpunten. Het beheer van de gemeentelijke subsidie lag in handen van de gemeente en externe deskundigen. De bewoners hadden daardoor geen zicht op de bestedingen. De externe deskundigen hebben enorm veel uren besteed aan de begeleiding van het proces. Dit legde een grote druk op het budget. Uiteindelijk was er zelfs een tekort. De bewoners moesten extra subsidies aanvragen en zelf geld bijleggen voor de inrichting van de hoven. Ook is de voorbereidingstijd aan de korte kant gebleven. Daardoor hadden de bewoners het gevoel dat de deskundigen te veel het proces leidden. Wellicht is die grote tijdsdruk en overdaad aan kostbare deskundige begeleiding de oorzaak van de onvrede over de rol van de deskundigen. Volgens de bewoners lag het initiatief voor het proces te veel bij hen en was er niet altijd voldoende ruimte voor hun ideeën.

Leren van de voorgangers

De bewoners van de eerste fase zijn begaan met het wel en wee van de binnenhoven van de volgende groep bewoners. Op een algemene informatieavond vragen ze wie belangstelling heeft voor een werkgroep binnenhoven voor de tweede fase. Een stuk of tien aanstaande bewoners geven zich op. De bewoners van de eerste fase nodigen hen uit voor een vervolg. Het is maart

2000, zo'n anderhalf jaar voor de geplande oplevering van de huizen van de tweede fase. Bewoner eerste fase: "Wij hebben een groepje van die bewoners van de tweede fase uitgenodigd en ze geadviseerd er heel snel bij te zijn, zo snel mogelijk de koppen bij elkaar te steken om uit te zoeken wat ze willen en hoe ze het vorm willen geven. We hebben ook gezegd dat ze moesten bedenken of ze het geld inderdaad wilden besteden aan kostbare begeleiding door deskundigen of dat ze meer gebruik wilden maken van de ervaring van de mensen van de eerste fase, zodat ze meer geld overhielden voor de inrichting. Maar ons advies was vooral om er zélf beslissingen over te nemen."

De toekomstige bewoners van de Toon Hermanshof en Lodewijk van Deyssehof nemen de raad ter harte en gaan aan de slag.

De Werkgroep Binnenhoven 2e Fase

De nieuwe groep bewoners formeert zich tot de 'Werkgroep Binnenhoven 2e Fase'. Zij formuleert enkele aandachtspunten:

- > Het proces moet uiteindelijk een ontwerp en inrichting opleveren waar alle bewoners achter staan.
- > Alle bewoners van de tweede fase worden zoveel mogelijk betrokken bij het ontwerp en de inrichting van de binnenhoven.
- > De communicatie tussen alle betrokkenen moet helder zijn. Er moet een goede documentatie komen van het verloop van het ontwerp- en inrichtingsproces, inclusief uitgebreide notulen. Dat is handig bij de communicatie tussen betrokkenen. Tegelijkertijd kunnen de vastgelegde ervaringen over het participatieproces ook waardevol zijn voor de volgende fases in de wijk of bij andere projecten.
- > Met de financiën moet behoedzaam worden omgesprongen.

Aanwinst en afvallers

De Werkgroep Binnenhoven 2^e Fase begint met tien mensen. In de loop van de tijd vallen er mensen af, maar er komen ook nieuwe bij. De een ziet uiteindelijk af van de koop van een huis in de wijk, de ander heeft zich bij een tuingroep een praktischer groep voorgesteld en geen groep die eigenlijk alleen aan het vergaderen is, en weer een ander heeft toch minder tijd ter beschikking.

De nieuwe werkgroep moet een eigen vergaderstructuur ontwikkelen. Daarnaast liggen er allerlei vragen: krijgt de tweede fase, net als de eerste, subsidie van de gemeente voor het ontwerp en de inrichting van de binnenhoven en bij wie van de gemeente is dan subsidie aan te vragen? Onduidelijk is ook de rol van het projectteam en wie daar het aanspreekpunt is, wat de rol is van de bewonersvereniging BEL en of Stichting EVA benaderd moet worden die vertegenwoordigd is in het projectteam van de wijk. Ook staat niet op papier wat de externe deskundigen in de eerste fase hebben gedaan, hoeveel uren ze hebben gewerkt, wat ze hebben gekost en hoe duur de inrichting zelf is geweest.

Verder wil de Werkgroep Binnenhoven 2^e Fase zo snel mogelijk de huurders bij het proces betrekken, maar de huurders waren nog niet bekend.

Een bewoner:

"Het is een heel traject dat je te gaan hebt voordat je kan gaan planten."

De werkgroep gaat overal geduldig achteraan. De leden zoeken in het fondsenboek naar mogelijke subsidieverstrekkingen. “Er waren er wel een paar”, herinnert een van de werkgroepleden zich. “Maar dan heb je het over sponsors op onderdelen. Bijvoorbeeld voor het voortraject, zoals het schrijven van een projectaanvraag. Verder voor het participatieve proces, zoals het betrekken van bewoners, jongeren, ouderen in een project of voor excursies naar voorbeeldprojecten. Voor eigen personeelskosten, aanleg of materiaal, exploitatie en onderhoud zijn geen fondsen te vinden.”

Uiteindelijk schrijft de werkgroep twee fondsen aan: Stichting Cultuurfonds van de Bank Nederlandse Gemeenten en Stichting Cultuurfonds Bouwfonds Nederlandse Gemeenten. Andere mogelijkheden die geopperd worden: Rabobank Utrecht, Arcadis (leefomgeving), het VSB Fonds en de provincies. Al snel blijkt dat voor een subsidieaanvraag een goed projectvoorstel en een rechtspersoon nodig zijn.

Dit hele traject doet de werkgroep zelf. De deskundigen blijven op de achtergrond. Er is alleen enig telefonisch contact. Het is ook de vraag of alle deskundigen uit de eerste fase nodig zijn bij de tweede fase. “We hebben inderdaad gekeken of we niet iemand anders in wilden schakelen. Maar het lag al min of meer vast dat we hen moesten nemen, omdat zij ook door de gemeente waren ingeschakeld. We hebben nog wel gekeken naar het aantal uren, maar dat is door ons heel moeilijk in te schatten.”

Na een half jaar, in september 2000, organiseert de werkgroep een bijeenkomst met de deskundigen. Op verzoek van de werkgroep hebben de deskundigen een offerte met een tijdplan en kostenberaming gemaakt voor hun bijdrage in het ontwerp- en inrichtingsproces. De offerte wordt besproken en aangepast. Met deze gegevens werkt de werkgroep het projectvoorstel verder uit.

De werkgroep inventariseert waar ze op excursie kunnen gaan en komt uit op de Ortha woningen in Zwolle met drie jaar oude gemeenschappelijke tuin, de stadtuinen van Het Groene Dak in Utrecht; de Warmonderhof in Kerk-Avezaath, de groene wijk in Delft en de ecowijk in Amersfoort.

Zo wordt het plaatje langzaam helder. Een klein jaar vergaderen mondt uit in een masterplan.

Eerst breed denken

De voorbereidende werkgroep roept alle toekomstige en bestaande bewoners bij elkaar om het masterplan voor te leggen. Het is januari 2001. “We wilden vooral een mandaat van de bewoners om verder te gaan.”

De leden van de werkgroep vertellen wat ze gedaan hebben en wat nog moet gebeuren. Zo horen de bewoners hoeveel subsidies al zijn toegezegd. Gedetailleerd staat op papier wat er het komende jaar nog allemaal moet gebeuren, wie daarbij als externe deskundigen ingeschakeld worden en hoeveel de verschillende activiteiten kosten. De werkgroep stelt bijvoorbeeld voor de informatieve reader uit de eerste fase aan te passen. Hier kunnen de bewoners lezen wat voor mogelijkheden er zijn voor een natuurlijke inrichting van de tuin.

De werkgroepleden hebben een inspiratiebijeenkomst bedacht in het voorjaar waar de bewoners van de hele wijk elkaar beter kunnen leren kennen. Bewoners van de eerste fase geven dan een rondleiding in hun hof en lichten hun hofervaringen toe. Ook zullen er deskundigen komen die de bewoners inspireren hun blikveld te verruimen. “We hebben het treintje neergezet van informatieavond, excursie, inspiratiedag en drie ontwerpessies per hof. Daar hadden de deskundigen al veel ervaring mee. Iedereen heeft eigenlijk al die schommel voor ogen, maar je moet eerst heel breed denken voordat je concreet wordt.”

Een ontwerp maken begint met inspiratie opdoen.

De voorbereidende werkgroep heeft alle activiteiten en bijeenkomsten onder verschillende thema's geschaard, zoals opstart of beeldvorming en ontwerp of aanleg en uitvoering waar grondverzet en beplanting onder vallen. Na de ontwerpfase volgt de fase waarin de uitvoering van het werk georganiseerd moet worden. Ook is gedacht aan een fase voor aanleg en uitvoering. Het laatste thema is afronding (evaluatie) en documentatie.

De bewoners gaan akkoord met het hele plan en geven de werkgroep het mandaat om het plan uit te werken, afspraken te maken met de deskundigen en subsidies binnen te halen.

De volgende stap is de gang naar het bestuur van de bewonersvereniging BEL. Die kan als rechtspersoon optreden. Het bestuur krijgt het uitgewerkte, door de bewoners goedgekeurde projectvoorstel voorgelegd en gaat akkoord. Nu kan ook de BEL-rekening gebruikt worden voor het ontvangen en beheren van subsidies.

De werkgroep werkt het projectvoorstel uit tot het projectdocument Het Groene Traject en vraagt subsidies aan. Dit document is tegelijkertijd een handig naslagwerk voor bewoners die de opstartfase niet hebben meegemaakt. Zij kunnen hieruit halen wat er allemaal te gebeuren staat. Naast een algemene inleiding over de wijk EVA-Lanxmeer en het doel van de wijk, kunnen de bewoners het plan van aanpak bestuderen. Hierin staan de activiteiten opgesomd, onderverdeeld naar thema, net zoals in de bijeenkomst is aangegeven.

De Werkgroep Binnenhoven 2e Fase heeft zijn werk goed gedaan. In oktober 2001 is er duidelijkheid over alle subsidies. Van de begroting van 47.647 euro is 42.655 euro toegezegd. Dat zijn op één na alle subsidies.

De gemeente stemt in met het overdragen van haar eenmalige subsidie aan de BEL. De BEL zegt op zijn beurt subsidie toe voor sociale en educatieve activiteiten zoals de inspiratiedag voor

de hele wijk. Het projectteam stelt een subsidie beschikbaar voor het maken van documentatie en voorlichtingsmateriaal zoals een video, en de Stichting Cultuurfonds Bouwfonds Nederlandse Gemeenten stelt subsidie beschikbaar voor deskundige begeleiding en het maken van een boekje.

Het Groene Traject laat precies zien hoe lang de verschillende activiteiten duren.

Tijdsplan	2000		2001												2002											
	feb.	t/m dec.	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	
1. Voorbereiding en afstemming																										
2. Informatie en excursie																										
3. Inspiratie																										
4. Beeldvorming en ontwerp																										
5. Organisatie																										
6. Aanleg en uitvoering																										
7. Afronding en documentatie																										

4. Ontwerpen: van modder tot paadjes

Grote hopen zand en modder, her en der buizen en tussendoor nog wat plantjes en onkruid die kans hebben gezien omhoog te komen. Dit is de plek waar straks de binnenhoven komen. De huizen beginnen contouren te krijgen, maar hebben nog een lange weg te gaan voordat de bewoners er in kunnen trekken. Op papier beginnen ook de twee binnenhoven vorm te krijgen. En, wat haast nog belangrijker is, de toekomstige bewoners beginnen al een gemeenschap te vormen. Nog voor ze goed en wel bij elkaar wonen.

De oplevering is inmiddels een half jaar uitgesteld. Dat maakt het extra zinvol gezamenlijke bijeenkomsten te plannen om de motivatie er in te houden.

De externe deskundigen spelen vanaf maart 2001 een grotere rol. Zij nemen de organisatie en de inhoud van de bewonersbijeenkomsten op zich. Zij leggen bewoners verschillende keuzes voor en maken hen bewust van de consequenties van bepaalde keuzes. Uiteraard leidt de keuze voor een bepaalde inrichting tot een bepaald uiterlijk van de tuin.

Maar ook heeft de keuze gevolgen voor de kosten en het toekomstig beheer. De inhoudelijk technisch procesbegeleider: "Je confronteert mensen vanaf het begin met het eindbeeld, ook al staat het eindbeeld nog niet vast. Als iemand een beukenhaag wil, vertel je wat de consequenties daarvan zijn, wat die kost, hoeveel onderhoud er aan vast zit en hoe hij er uit ziet, maar ook geef ik de overweging mee of ze het beheer met elkaar kunnen trekken."

Tijdens een fiets-
excursie naar
gemeenschappelijke
tuinen in Utrecht
doen de bewoners
ideeën op.

Eerst is er een informatieve bijeenkomst voor beide hoven samen. De deskundigen vertellen over permacultuur, laten weten wat hun rol is en de bewoners spreken af wanneer ze bij elkaar zullen komen voor de vervolgsessies.

Fietsend ideeën opdoen

Dan gaan de twee hoven samen op fietsexcursie naar gemeenschappelijke tuinen in Utrecht. Deze excursie is bedoeld om ideeën op te doen voor de eigen hof of om foto's te maken van wat aanspreekt. Tegelijk is de excursie ideaal voor een kennismaking met de toekomstige medebewoners. "We hebben verschillende projecten bezocht om te kijken hoe de gemeenschappelijke tuinen er uitzien. Dan praat je met elkaar en je maakt kennis. Het is eigenlijk meer dat je met elkaar op de fiets zit en wat zit te praten. En je kijkt wat je leuk vindt en wat niet." Een van de deskundigen, Peter Peels, is mee en vertelt waarom de tuinen zo tot stand zijn gekomen, wat er mis is gegaan en wat goed. "Het was een leuke dag", herinnert een bewoner. "Er zijn ook mooie foto's genomen die later weer tentoon zijn gesteld."

Na de informatieve bijeenkomst en de fietsexcursie volgt de inspiratiedag, bedoeld voor de grotere, globale beeldvorming. De dag is voor de hele (toekomstige) wijk. Naast de volwassenen doen ook de oudere kinderen mee. De bewoners moeten in de stemming komen. Dat gebeurt onder meer met een enorme stapel foto's waarop allerlei extreme situaties staan afgebeeld. Een van de procesbegeleiders heeft dit bedacht. De ene foto toont een droge kale woestijn, de

andere is vol met vogels. Ieder zoekt een foto die hem of haar aanspreekt en motiveert dat. Daarnaast leiden de bewoners van de eerste fase de toekomstige bewoners rond in hun binnenhoven en geven uitleg. Ook maken de bewoners in kleine groepjes een eerste schets van wat hen voor ogen staat met een binnenhof.

De inspiratiedag is de laatste gezamenlijke bijeenkomst. Hierna splitsen de twee hoven zich.

Met de eigen binnenhof

In drie ontwerpessies komen de bewoners van de Toon Hermanshof en de Lodewijk van Deysselhof tot ideeën voor de inrichting van de tuin. Daarna maakt de landschapsarchitect er een samenhangend ontwerp van. De procesbegeleiders leiden de ontwerpbijsessies.

In de eerste ontwerpessie proberen de bewoners hun droomwereld te visualiseren. De aanwezigen schrijven in kernwoorden op wat ze van de binnenhof verwachten, zoals gezelligheid of een vogelnestje. Ook vertellen ze elkaar over een tuin waar ze wel eens zijn geweest en waar ze zich prettig in voelen.

Voor de tweede ontwerpessie krijgen de bewoners huiswerk mee. Ieder moet een beeld schetsen van zijn of haar wensen voor de binnenhof. Ook kinderen mogen aan de slag, al zijn ze zelf niet bij de presentatie aanwezig. Iedereen gaat enthousiast aan de slag. Tijdens de tweede sessie kunnen de bewoners tekeningen, ruwe schetsen, foto's uit tijdschriften en zelfs een maquette bewonderen en elkaars toelichting horen. Dit soort beelden maken al snel duidelijk wat ieder juist wel wil en wat er zeker niet in de hof moet gebeuren. "Wat door alle bewoners gedeeld wordt is dat we een tuin willen waar je overal op blote voeten kunt lopen. Dat vindt iedereen belangrijk."

Naast overeenkomsten komen ook de verschillen naar boven. "Er is een groep die een landschapsachtige tuin wil met gras en veldbloemen, fruitbomen en hooi. Een andere groep zegt nee, we willen dat daar mooie paadjes komen met wat kruiden zodat er echt getuinierd kan worden. Dat is een fundamenteel verschil."

Een echte vergadering voor kinderen

In de Lodewijk van Deyssehof komen de kinderen apart aan de beurt. Dit is min of meer toevallig, omdat een van de bewoners vanuit haar werk daar ervaring mee heeft. Met een eigen uitnodiging worden de kinderen opgeroepen mee te denken over de inrichting van de hof. "Behalve een mooi nieuw huis komt daar ook een grote tuin voor de hele buurt. Met alle grote mensen zijn we al ideeën aan het verzamelen. Wij denken dat jullie ook hele leuke dingen kunnen bedenken." (uit de uitnodiging voor de kinderen)

Dat doen ze. Eerst gaan de kinderen van 4, 5 en 6 jaar aan de slag, daarna die van 7, 8 en 9 jaar. De binnenhof is vooral voor de jongste groep bedoeld, omdat ouders nog een oogje op hen willen houden. Oudere kinderen gaan ook wel verderop in de wijk spelen, zo is de gedachte. De jongste groep vertelt in een kring wat ze thuis, op school, binnen en buiten leuk vinden om te doen. De oudere groep bekijkt dia's, gaat discussiëren en maakt tekeningen. Hieruit komt naar voren dat zij bloemen belangrijk vinden, een schommel of klimrek en een boomhut of verstop-pertje spelen en kattenkwaad uithalen. Ook benoemen ze de mooiste kleur: roze.

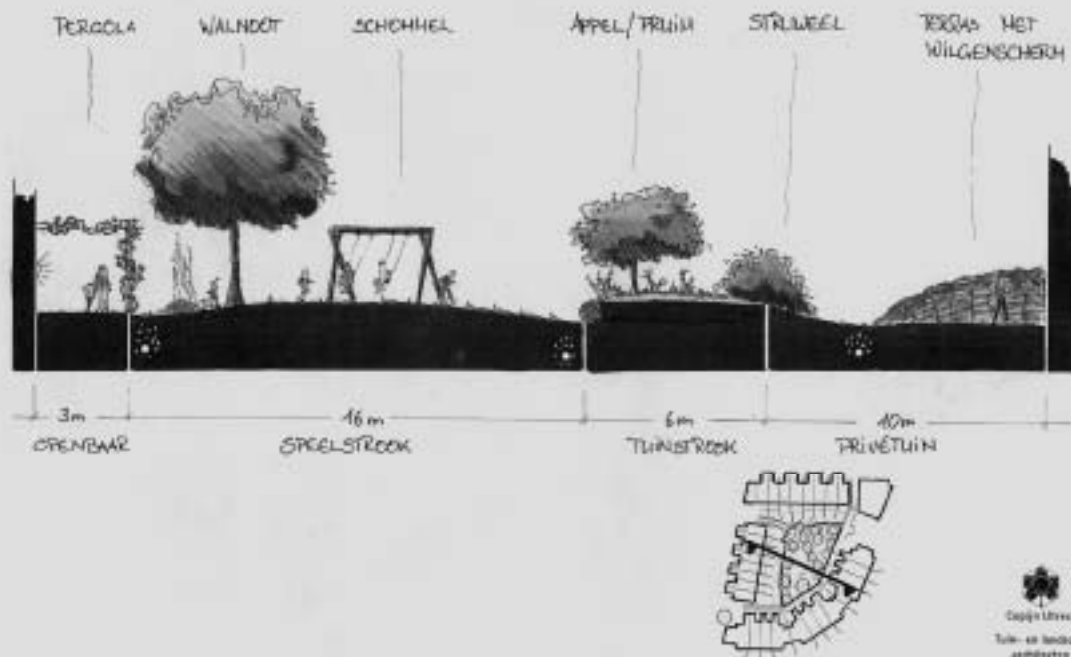
De kinderen vinden het geweldig om zo bezig te zijn en voelen zich heel gewichtig dat ze ook mee mogen denken. Eentje meldt thuis trots dat hij naar een echte vergadering is geweest.

Een samenhangend ontwerp

Tijdens de bijeenkomsten loopt de landschapsarchitect rond en luistert intensief naar alle toelichtingen. Alle opmerkingen, ideeën, wensen, voor- en afkeuren en schetsen en foto's neemt hij mee naar huis. Rekeninghoudend met alles wat hij gehoord heeft, maakt hij een ontwerp. Tijdens de derde sessie laat hij dit zien. "Dat was spannend", vindt een bewoner. "Het is toch maar afwachten wat hij met al onze opmerkingen gedaan heeft." De algemene teneur in beide hoven is dat hij dat goed heeft gedaan. "In het ontwerp zijn de fundamentele verschillen min of meer gecamoufleerd. We komen allemaal aan ons trekken. Er is een hele mooie oplossingen gekozen met de inrichting van de vakken. Er komen een stuk of acht vakken in een halve cirkel te liggen."

Naar een gedeeld referentiekader

In het uiteindelijke ontwerp moeten alle betrokkenen zich grotendeels kunnen herkennen. Aan een ontwerp liggen vaak visies ten grondslag over hoe iets er uit moet of kan zien. Het gezamenlijk ontwikkelen van een visie is dan ook een belangrijke stap in het participatieve proces. Wat is een goede visie? Een goede visie spreekt tot verbeelding van velen, inspireert, daagt uit en bundelt energie, en, tot slot, gaat uit van een gedeeld referentiekader. Met name het realiseren van een gedeeld referentiekader is een belangrijke uitdaging in participatieve processen. Bij interactief ontwerpen moeten mensen de gelegenheid krijgen hun beelden concreet te maken en te delen met anderen. Deze beelden worden opgeroepen door andere beelden zoals foto's, video's of film te laten zien, maar ook door verhalen van anderen of uit eigen ervaringen te putten. De procesbegeleider zorgt daar voor. Hiermee is het eerste stapje naar een gedeeld referentiekader vaak al gerealiseerd. Een volgende uitdaging is het omgaan met beelden en visies die met elkaar in tegenspraak zijn.

De landschaps-architect vormt de wensen van de hofbewoners van de Lodewijk van Deysselhof om tot een ontwerp. Hier een dwarsdoorsnede.

Toch gaat het in een van de twee hoven – de Lodewijk van Deysselhof – te snel. De vraag of iedereen zich in het ontwerp kan vinden, komt pas naar voren als een van de bewoners daarom vraagt, op het eind van de avond. Er blijken dan toch bezwaren en kanttekeningen geplaatst te worden bij onderdelen van het ontwerp. Maar er is geen tijd meer om hier verder op in te gaan. Ook willen de deskundigen direct overgaan tot de vorming van werkgroepjes per hof, terwijl niet duidelijk gemaakt wordt welke rol de overkoepelende Werkgroep Binnenhoven 2e Fase blijft vervullen. Met een ontevreden gevoel gaan de bewoners naar huis. De bewoners van deze hof besluiten zonder deskundigen verder te gaan. Het ontwerp komt nogmaals aan de orde. Met enkele wijzigingen gaan de bewoners akkoord. Een van de bewoners

ziet ook de status van het ontwerp als oorzaak van de onvrede: "Het ontwerp ging ook een eigen leven leiden. Het was bedoeld als kapstok, niet als keurslijf. De structuren en lijnen erin zijn best goed, alleen de invulling kan best anders. Zo wilden we de bestrating anders en de zitplek op een andere plek."

Formele besluitvorming

Tegelijkertijd komt de besluitvorming aan de orde. Als bewoners na een bijeenkomst met onvrede naar huis gaan, is er iets niet goed gelopen. Deze hof wil daarom de besluitvorming expliciet onder de aandacht brengen. Een aparte werkgroep besluitvorming stelt een formele structuur op. Voortaan zullen besluiten genomen worden op basis van consent: pas als niemand meer gefundeerde argumenten tegen een besluit kan geven, wordt het besluit aangenomen. Bij deze vorm van besluiten nemen hoeft niet iedereen het eens te zijn, zolang maar niemand 'tegen' is. Dit is wat anders dan besluitvorming op basis van consensus, waarbij iedereen volmondig 'ja' moet zeggen. Bovendien blijven bij zo'n besluitneming achterliggende motieven en redenen vaak onduidelijk. "Vooral op het moment van ontwerpen ging wat mis", licht een van de bewoners toe. "Toen hebben we tot die formele besluitvorming besloten en ook toegepast. Dat heeft toen zeer goed gewerkt voor het ontwerp en nog een aantal zaken zoals de eigen bijdrage. Maar meestal wordt er niet zo formeel besloten en dat hoeft ook niet. "De werkgroepen zijn vrij om ideeën verder uit te werken binnen een bepaald budget. In een werkgroep kun je je stem het effectiefst inzetten. Ligt het gevoelig, dan kan een werkgroep maar ook elke individuele bewoner vragen om een hofvergadering en wordt er met consent besloten." De andere hof heeft niet zo'n formeel vastgelegde besluitvorming. "Het ging bij ons allemaal vanzelf, zonder problemen. Dus dan is dat niet nodig. Het kan er mee te maken hebben dat onze hof niet af is, waardoor we maar met 19 mensen zijn in plaats van 26 in de andere hof."

Omgaan met conflicten

Wat te doen met conflicten tijdens interactieve processen die openlijk of onder de oppervlakte leven? Er wordt wel eens gezegd dat in ons geroemde poldermodel conflicten zoveel mogelijk vermeden worden door fundamentele beslissingen uit de weg te gaan of uit te stellen. Het gaat dan vaak om toekomstvisies en onderliggende waarden. Door te proberen compromissen te sluiten over minder gevoelige zaken wordt een impasse doorbroken. Vaak ontstaat hierbij een onderhandelingsproces waarbij verschillende groepen hoog inzetten om een zo groot mogelijk stuk van de taart te krijgen. Er ontstaat een klimaat waarin mensen gesloten zijn over hun werkelijke intenties, waarin ze zich onzeker voelen en risico's mijden en waarin weinig zorg is voor de ander.

Een benadering die meer perspectief lijkt te bieden en die wel tot kwalitatief hoogwaardigere oplossingen kan leiden is een integratieve benadering. Hierbij wordt een conflict niet uit de weg gegaan maar, mits goed gedgeoerd en begeleid, gezien als een belangrijke manier om gezamenlijk te leren. In een veilig klimaat maken de deelnemers elkaars beelden, visies en de onderliggende waarden duidelijk en confronteren die met elkaar. Dat vormt de basis voor een gedeeld referentiekader.

Niet iedereen hoeft het per se met elkaar eens te worden. Verschillen kunnen er blijven, maar er is in elk geval een gemeenschappelijk kader ontstaan en respect voor de verschillen die er nog zijn. Alle zijn voorwaarden voor een veilig klimaat waarin mensen risico's durven te nemen, zichzelf kwetsbaar durven op te stellen en waarin creativiteit om te komen tot onconventionele plannen een kans krijgt.

Besluitvorming komt bij elk participatief proces meer of minder expliciet aan de orde. Bij Centraal Wonen Het Punt in Wageningen, dat achttien jaar bestaat, probeerden de bewoners aanvankelijk de besluiten voor de inrichting van de tuin door iedereen aanvaard te krijgen. "We waren toen met meer dan honderd bewoners. Als je dan met al die volwassenen om de tafel gaat zitten krijg je natuurlijk nooit van z'n leven een plan erdoor. Toen waren we nog zo naïef dat we een compromis wilden sluiten. Als vijf mensen een plan maakten, kreeg je dat niet verkocht."

Met het akkoord voor het ontwerp kan het grondverzet beginnen voordat de planten de grond in gaan: de fase waarin de inrichting van de hof per vierkante meter helder wordt. De dromen komen dichterbij. Een van de toekomstige bewoners: "Het lijkt me zo heerlijk om in zo'n hof te zitten en dan te denken, dat hebben we maar mooi met z'n allen voor elkaar gekregen. Als die over een paar jaar een beetje begroeid is, dan heb je wel heel veel eer van je werk en dat is leuk."

Het moment van bewoning nadert. De bewoners denken na over wat zij waar precies in de hof neer willen zetten. Er komt een andere structuur naast de overkoepelende Werkgroep Binnen-

Het grondwerk kan beginnen.

hoven 2e Fase. Per hof is er de overkoepelende hofgroep die zich bezighoudt met de financiën, de organisatie, het beheer, de coördinatie en het verwerken van informatie. Daarnaast is er een aantal groepjes die een specifiek thema verder gaat uitwerken: erfafscheiding, speeltoestellen, beplanting, verlichting, materiaal, mozaïek en bestrating.

Voor de inrichting en het beheer betaalt alle huishoudens een bedrag per maand. Dit maken zij over op de hofrekening.

De bewoners steken veel tijd in de verslaglegging. Van de gezamenlijke vergaderingen worden verslagen gemaakt en deze worden naar alle bewoners toegestuurd. Ook laten zij weten wanneer er belangrijke besluiten genomen worden. Uit de nieuwsbrief van de Lodewijk van Deysselhof: " ...Bij deze bijeenkomst dient iedereen aanwezig te zijn, zodat er beslissingen genomen kunnen worden tav het ontwerp en de meerkosten om dit ontwerp te realiseren, de voortgang van het proces, de organisatie van aanleg en beheer en de bijbehorende besluitvormingsprocedure. Bedenk dat het een gemeenschappelijke tuin wordt en wij dus met zijn allen het eens moeten zijn over de inrichting (en later het beheer). [...]Indien u niet aanwezig bent bij de volgende bijeenkomst loopt u dus het risico dat er beslissingen worden genomen, ook op financieel vlak, waar u het helemaal niet mee eens bent. We willen graag iedereen betrekken bij de gemeenschappelijke tuin, maar belangrijker nog willen we dat iedereen zich ook betrokken voelt. Hierbij dus de oproep om de volgende bijeenkomst aanwezig te zijn of op voorhand te reageren."

Het grote graafwerk

De landschapsarchitect moet van zijn ontwerp een werktekening voor de aannemer maken. Tegelijk maakt hij een begroting voor het grondwerk en de beplanting, zodat de bewoners weten

waar ze aan toe zijn als ze een aannemer inschakelen. Toch blijkt dit nog niet zo makkelijk te zijn. De landschapsarchitect heeft de aanplanting, de inrichting en het graafwerk door elkaar heen begroot. De bewoners willen graag de kosten voor elke post afzonderlijk weten, zodat zij kunnen bepalen wat ze zelf gaan doen. "Als je alles laat doen ben je veel duurder uit. Toen hebben we gediscussieerd over wat we wel zelf konden doen of wat we goedkoper konden krijgen."

De hovenier drukt de bewoners op het hart gelijk de eigen privé-tuinen te ontwerpen. Als het grote grondwerk begint kan dat werk direct meegenomen worden. Hij inventariseert daarom wat de bewoners met hun eigen tuinen willen. Hij is ook degene die de kraanmachinist aanstuurt. "Dat was echt nodig. We hadden bijna de zandbak op de verkeerde plek." Toch is niet iedereen te spreken over het grondwerk voor de privé-tuin. "Eerst hoorden we tot januari helemaal niets en opeens was die grote dragline er. En hij heeft het zo grof gedaan. Er kwam veel te veel zand, ook op plekken waar je het niet wilde hebben. Het was sowieso een heel gedoe om met de aannemer een afspraak te maken."

Daarnaast neemt bij elke hof iemand het voortouw, uiteraard in samenspraak met de overige bewoners. "Ik heb binnen onze hof gevraagd of ik het mandaat kon krijgen om te onderhandelen met de aannemer. Gelukkig bleven de kosten binnen de grenzen zoals die waren vastgelegd in Het Groene Traject."

De eerste huizen worden opgeleverd. Dit vergemakkelijkt de contacten. Er zijn borrels, huisinwijdingsfeestjes, werkdagen met koffie en brood. De Toon Hermanshof geeft een feest waarvoor ook de bewoners van de Lodewijk van Deysselhof zijn uitgenodigd. Altijd komt de tuin even ter sprake. "Wat je ziet is dat mensen veel met elkaar praten. Dat doe ik ook met opmerkingen als 'goh, wat vind jij er nou van' en 'ik vind dat en wat vind jij?' Dus je wisselt steeds meer dingen onderling uit. Het is niet altijd meer op de vergadering zelf."

5. Achterover leunen?

Kanttekeningen bij het voltooide traject

De eerste huizen zijn opgeleverd. Dat vergemakkelijkt de onderlinge contacten.

Zo komt aan bod wat voor bestrating mooi is of welke beplanting. Iemand meldt dat de kinderopvang in zijn oude wijk gesloopt wordt en dat er allemaal paaltjes vrij komen. Of daar belangstelling voor is.

Sommige ideeën ontstaan spontaan en wijken soms af van wat er bij het ontwerp leefde. Er komt opeens een partij natuursteen te koop voor een prikkie. "Eigenlijk wilden we een natuurlijke overgang, aan natuursteen hadden we nooit gedacht. Maar zo is het ook goed."

De werkgroepen hebben een groot mandaat. De werkgroep beplanting bepaalt dat het gras speelgras moet zijn, omdat het intensief bespeeld moet kunnen worden. De werkgroep speeltoestellen maakt een uitgewerkt voorstel. "Als je zelf iets heel graag wilt, kun je het beste in een werkgroep gaan zitten", is het motto.

De binnenhoven krijgen steeds meer vorm. Nu de daadwerkelijke beplanting nog...

Een grote open ruimte met gras en bulten eromheen, midden tussen de huizen. Hier is een binnenhof met een open karakter. Maar er zit ook beslotenheid in. Tussen de bulten door zie je een soort zijpaadjes die onmiddellijk weer verwijden tot kleine beschutte ruimtes: sleutelgaten. De bulten zijn overwoekerd met papavers, zonnebloemen of pompoenen, ertussen is zand, net als het paadje om het grasveld heen. Maar dat gaat nog allemaal veranderen. Elke bult en elk sleutelgat krijgt een ander karakter, van kruidentuin tot Engelse tuin of vlindertuin. De paadjes worden betegeld, en struiken en boompjes krijgen nog een plek.

Achter de sleutelgaten gaat de gemeenschappelijke ruimte naadloos over in de kleine privé-tuinen. Hier hebben de bewoners wat privacy op hun eigen terras, achter de bulten en wat struiken. Maar ook hier staat het open karakter voorop. Buren hebben de eerste meters vanaf het huis wel een hekwerk neergezet, geen grote onneembare schuttingen maar een gaaswerk met klimop, een bamboescherm of een lattenwerk.

Alles wat de bewoners nu aan de binnenhof doen is direct zichtbaar. Beter kan haast niet. Vergeten is het lange voortraject van vergaderen en plannen maken. Was dat nu echt wel nodig, al dat vergaderen, de inzet van al die externe deskundigen en die lange voorbereidingstijd? Had het niet korter gekund, met minder deskundigen en minder vergaderen?

Het lange voortraject van vergaderen is vergeten als de planten en bomen de grond in gaan.

Kennismaken door vergaderen

Het is een intensief traject geweest. Telkens weer kwamen de toekomstige bewoners, kopers en later ook huurders bij elkaar. Ze wisten waar ze het voor deden: voor het ontwerpen van een mooie hof waar iedere bewoner zich lekker bij zou voelen. Vergaderen is nodig om op één lijn te komen. "Veel vergaderen is echt een noodzaak. Je bent bezig met het aftasten van de extremen waardoor je naar elkaar toegroeit. Je kan een afwijkend standpunt ook beter accepteren van iemand die je een beetje kent. Door elkaar te leren kennen kan je beter door één deur en ontstaat er meer flexibiliteit tussen mensen. En waar het blijft spannen, moet je meer over spreken."

Het vergaderen is niet alleen een noodzakelijk kwaad geweest. Door al die voorbereidingen hebben mensen elkaar al heel vroeg leren kennen. "Vergaderen is ook een manier om elkaar te ontmoeten. Je wilt graag strak de punten afhandelen, maar mensen hebben altijd de behoefte om hun mening te ventileren en zich uit te spreken. Daar hielden we ook rekening mee, tot aan spelletjes toe."

Bij een 'gewoon' nieuwbouwproject leren mensen elkaar pas kennen als ze er wonen. Bij de voorbereidingen voor de gemeenschappelijke tuin is ieder zich er van het begin af aan van bewust dat het een gezamenlijk proces is en dat niemand buiten de boot moet vallen. Daardoor zijn mensen behulpzaam voor elkaar en is er ruimte voor initiatieven van individuele bewoners. "Er is een positieve houding ten opzichte van het gemeenschappelijke gebeuren en dat vind ik prettig. Je kunt echt aan de slag met je enthousiasme. Het is niet zo dat steeds dezelfde de kar moeten trekken. Anderen gaan dit overnemen en dat ervaar ik als prettig."

Het enige minpunt aan de goede onderlinge band in een hof is dat de band met andere bewoners van de wijk minder hecht is.

Lang proces

Twee jaar voorbereidingstijd was lang. Gepland was anderhalf, maar door een latere oplevering van de huizen duurde het traject een half jaar langer. Toch hebben de bewoners de vaart en de motivatie erin gehouden door regelmatig een bijeenkomst te plannen.

Een bewoner: "Je moet veel geduld hebben. Het proces gaat z'n eigen gang. Je kunt niet van tevoren alles uitgedacht en uitgestippeld hebben. En wat je hebt uitgestippeld mag best ook weer veranderen. Dat is niet erg."

Door de lange voorbereidingstijd konden de bewoners de tijd nemen voor dingen die misgingen. Toen bleek dat niet iedereen tevreden was met het ontwerp in de Lodewijk van Deysselhof was er tijd om extra bijeenkomsten te plannen. Ook konden ze een pas op de plaats maken om na te denken over een andere besluitvorm, zonder dat tijdsdruk dat onmogelijk maakte.

Deskundigen op de achtergrond

Vier deskundigen hebben in de loop van het traject een bijdrage geleverd. De landschapsarchitect, degene die alle wensen en ideeën van de bewoners aaneen heeft gesmeed, was onontbeerlijk. Hij kon het grote geheel in ogenschouw houden, omdat hij de hele wijk heeft ontworpen.

De rol van de procesbegeleider die de regie voerde, was minder helder. "Als het goed gaat merk je niet zo veel van zo'n iemand. Maar zo'n persoon moet er ook zijn als het niet goed gaat. Hij houdt bijvoorbeeld toezicht op de grote lijn, de rode draad door alle bijeenkomsten heen en leidt meestal de bijeenkomsten. Het was ook de persoon die de landschapsarchitect en de andere procesbegeleider bij elkaar riep en zei: 'Vertel daar nog eens wat over'."

De procesbegeleider hoort er op te letten dat alle bewoners aan bod komen, alhoewel dat laatste bij de presentatie van het ontwerp in de Lodewijk van Deyssehof juist ontbrak. De procesbegeleider stond voor een beperkt aantal uren begroot en heeft overeenkomstig zijn bijdrage gedeclareerd.

De procesbegeleider

De procesbegeleider wordt vaak als een cruciaal persoon gezien. In een participatief proces is het de bedoeling dat een groep mensen met een hoge mate van zelfsturing breed gedragen keuzen maakt. Toch zal er iemand 'boven' de groep moeten staan die ervoor kan zorgen dat dit ook daadwerkelijk mogelijk is. De procesbegeleiders is dus iemand die de openheid van het proces bewaakt, veiligheid waarborgt, weet om te gaan met eventuele conflicten, de voortgang bewaakt en zorgt voor voldoende prikkels, uitdagingen en een sense of urgency. Ook maakt zo iemand zichtbaar op welke wijze vooruitgang is geboekt, ook al is de modder nog dezelfde als die van een jaar geleden toen begonnen werd.... Daarnaast moet de begeleider zorgen voor geschikte werkvormen, zoals rollenspelen of excursies en materialen zoals flipovers, beeldmateriaal en power point. De begeleider denkt na over terugkoppelingsmechanismen waaronder een nieuwsbrief, website of voortgangsrapportages en zal ook de externe relaties moeten bewaken. Het zal niet verbazen dat een procesbegeleider speciale persoonlijkheidskenmerken moet hebben. Een procesbegeleider is: een goed luisteraar, signaalgevoelig (politiek, emotioneel), een goed manager/organisator, kweekt vertrouwen, een goed navigator bij spanningsvelden, een goede discussieleider, een animator en is open ofwel iemand zonder een verborgen agenda. Dit soort kwaliteiten zijn lastig te vinden in één persoon. Daarom zijn twee of meer begeleiders ook denkbaar.

De technisch inhoudelijke procesbegeleider en de hovenier zijn veel praktischer met de bewoners bezig geweest. Hun rol staat dan ook niet ter discussie. Zij hebben de kennis over hoe en wanneer je wat moet planten, wat voor grondwerk nodig is om goed gras te krijgen en waar de planten en bomen het beste gekocht kunnen worden.

De deskundigen hadden ervaring met het 'treintje' van informatiebijeenkomst, fietsexcursie, inspiratiedag tot en met de ontwerpessies en hebben de bewoners daarbij volledig begeleid. Bij de uitwerking van het ontwerp konden de bewoners op hen terugvallen met vragen maar is de begeleiding minder geweest. Ook in het voortraject hebben de bewoners de deskundigen vooral ingezet voor het beantwoorden van specifieke vragen.

Steeds blijven informeren

De werkgroepen hebben diverse malen een bijeenkomst belegd om de overige bewoners van de binnenhoven te informeren. Ook maakten zij verslagen van bijeenkomsten en stuurden die rond. Zij hebben het gevoel dat zij de overige bewoners goed hebben geïnformeerd.

Toch geven sommige bewoners aan dat zij niet van alles voldoende op de hoogte waren. De leden van de werkgroep hebben het gevoel dat alle besluiten gedegen en weloverwogen zijn genomen. Sommige niet-leden hebben niet altijd voldoende zicht gehad op de besluitvorming en zijn daarom ontevreden over bepaalde aspecten. Een lid van de werkgroep trekt zich de kritiek aan: "De informatiestroom is groot geweest. Maar of die altijd effectief was, is de vraag. Er zijn

De hovenier kan precies vertellen waar grondverbetering nodig is en wanneer je wat moet planten.

geen momenten geweest waarop we alles even hebben teruggepakt. Het ging gewoon door. Sommige mensen, zoals veel huurders, haken in een later stadium in. Zij hebben niet de begininformatie gekregen. Ook zijn er afspraken gemaakt, bijvoorbeeld in januari 2001. Begin 2002 ben je dat dan vergeten en weet je vaak niet meer waar de informatie terug te vinden is.”

Als de bewoners eenmaal aan de hof wonen ontstaan er ook andere vormen van informeren. Zo hangt er een prikbord, is er een website en is het makkelijker om door alle brievenbussen een briefje te stoppen.

Verslaglegging en feedback

De verslaglegging van interactieve processen dient meerdere belangen. Zo geeft het de deelnemers en de buitenwereld iets tastbaars in handen en een zekere status en ‘geschiedenis’ aan het proces. Ook biedt het de mogelijkheid te checken of de besproken beelden, ideeën en oplossingen goed begrepen en juist weergegeven zijn. Terugkoppeling is nodig om te voorkomen dat verwachtingen en beelden zich in meerdere richtingen gaan ontwikkelen zonder dat de groep het in de gaten heeft. Verslaglegging zorgt ook voor een ‘sense of urgency’. Vaak worden immers afspraken gemaakt en deadlines gesteld. Tegelijkertijd dient verslaglegging om de vooruitgang vast te leggen, zowel van de harde als de ‘zachte doelen’ als sociale samenhang, begrip en betrokkenheid, zorg voor de ander, respect, openheid, veiligheid en een gedeeld referentiekader. Dit is vooral goed wanneer er in de harde doelen – in dit boekje het realiseren van een gemeenschappelijke tuin gestoeld op een aantal specifieke waarden – weinig vooruitgang geboekt wordt. Er is bijvoorbeeld nog geen schep de grond in gegaan. Verslaglegging is ook belangrijk voor de achterban, bewoners die niet actief deelnemen aan

het proces, en de buitenwereld zoals de gemeente of subsidiegevers. De vorm van de verslaglegging, het taalgebruik en de verspreiding van het verslag moeten goed aansluiten bij de doelgroep. Er kan gekozen worden voor een apart verslag voor externe relaties. Bij de verslaglegging spelen twee potentiële risico’s. Een verslag kan een formele status krijgen waardoor mensen alleen dat wat gedocumenteerd is voor waar aannemen en zich er achter verschuilen. Mensen zeggen dan: “Dat stond niet in de notulen”. Ook kan de verslaglegger op soms subtiële wijze bepaalde stemmen versterken en andere onderdrukken. Verder kan de gebruikte taal belemmerend zijn voor bepaalde groepen of mensen, waardoor hun aandrang om deel te nemen of hun betrokkenheid vermindert.

Betrokkenheid neemt toe

Hoe verder het ontwerpproces op dreef is, hoe meer betrokken de mensen raken, zo lijkt het. “Vanaf de bijeenkomsten per hof waarbij je kon tekenen en prutsen, raakten mensen meer betrokken. Dat is ook logisch omdat mensen dan dingen kunnen en moeten doen. Ze moesten gewoon huiswerk maken. Iedereen die hier woont wil dat ook wel. Je zit er ook met de bedoeling betrokken te zijn.”

Verwachtingen komen uit

De wijk begon als experiment. Toekomstige bewoners lezen en horen erover maar kunnen nergens zien hoe zo’n wijk er echt uit komt te zien. Ze voelen zich aangesproken door het ecologische karakter, de duurzame omgang met zaken als energie en water, de kindvriendelijkheid en door hun deelname aan het ontwerp en de inrichting. Uit de BEL-nieuwsbrief, januari 2003:

Huiswerk maken verhoogt de betrokkenheid.

"Het sociale idee van de gezamenlijke hof sprak ons ook aan en het autovrije karakter. Hier zouden de kinderen goed kunnen spelen. Scholen vlakbij, station vlakbij, een leuk stadje met karakter. Utrecht op steenworpafstand voor de dingen die je mist. We hadden het gevoel dat het paste bij wie wij zijn, een soort verlengstuk van bepaalde ideeën die je altijd al had." Naast positieve verwachtingen zijn er ook aarzelingen: "We stonden aanvankelijk nogal sceptisch tegenover bewonersparticipatie. Hoe moet je er mee omgaan, wat is je rol daarin? Het benauwde ons in het begin nogal, omdat je niet precies weet wat je daarvan moet verwachten."

Als de bewoners eenmaal in hun huizen trekken is hun algemene indruk positief. De bloemen bloeien en de boom heeft een plekje gevonden. Waar aanvankelijk nog kritiek is op het lange proces of de inzet van de deskundigen of wellicht een bepaalde inrichting, is het oordeel milder als de tuin wat wordt en iedereen elkaar regelmatig ziet.

De tevredenheid komt niet alleen door de tuin. Die is meer een soort katalysator geweest, waardoor mensen nu makkelijker op elkaar afstappen en weer andere activiteiten organiseren. Er komen andere structuren: rond de kinderen, een muziekgroepje of nog iets anders. "Al gauw blijkt dat wonen toch veel meer is dan alleen de tuin, die tot 2002 onze samenbindende factor was. Omdat wij elkaar al beter kenden voordat we hier kwamen wonen, konden we bijvoorbeeld eerder onze belevenissen en ergernissen met elkaar delen."

Uit de Bel-nieuwsbrief, januari 2003: "Er bleken andere manieren om elkaar in de hof tegen te komen. En ook genoeg redenen. Werkgroepen rond de beplanting, de sleutelgaten en in groter verband de hofvergadering. Niet alles gaat zomaar makkelijker. Het is nog zoeken naar een goede manier van vergaderen en besluiten nemen. Er zijn fouten gemaakt in de toewijzing van de grond. (...) We zijn het niet altijd met elkaar eens over hoe we met dit soort zaken om moeten gaan. Maar dat drukt meestal de gezelligheid niet."

Ook de gemeente is tevreden. De verantwoordelijk ambtenaar: "Wij wilden dat de bewoners niet alleen betrokken waren bij het ontwerp en de inrichting van hun woning maar ook bij de woonomgeving. We hadden al eerder projecten gehad in wijken waarbij stukjes groen door de bewoners werden onderhouden. Eerst loopt dat, maar zoiets hangt volledig af van de individuele bewoners. Als die verhuizen verwatert het weer. In deze wijk is dat anders. Mensen kiezen heel bewust voor deze wijk en er zit meer sociale structuur in. Natuurlijk zijn er ook mensen die hier alleen komen om de woning. Maar het beheer hangt niet af van één persoon. Wat ik nu zie en hoor is dat mensen heel erg enthousiast zijn over de binnenhoven. Dat proces is een soort motortje geweest om binding met elkaar te krijgen. Je ziet ook heel veel werkgroepen ontstaan in de wijk. Daaraan merk je dat mensen ontzettend betrokken zijn. Wij gaan het proces nu evalueren om te kijken welke elementen we kunnen gebruiken voor nieuwe wijken."

De gemeenteambtenaar vindt het belangrijk dat de bewoners echte zeggenschap krijgen over de inrichting en het beheer van het gebied waar zij wonen, ook over het openbaar groen. Tegelijkertijd beseft de gemeente dat zij wel beheertaken van het openbaar groen over kan dragen maar geen verantwoordelijkheden. "De gemeente blijft aansprakelijk."

Over het wonen in de wijk is niets dan lof. Enkele citaten van verschillende bewoners: "Ik zou er nu toch wel aan gewend moeten zijn, maar het blijft leuk om met de trein langs Lunetten te komen, in Culemborg uit te stappen, dat kleine stukje te lopen en weer in deze bloemenzee thuis te komen. En hoeveel ik van tevoren ook had gedroomd over Eva-Lanxmeer,

Tot genoeg van de gemeente helpt iedereen enthousiast mee met de inrichting.

6. Het beheer

Een bewoner: "Ik ben thuis met vakantie." ik had niet gedacht dat het voor Keri en Job zo'n klein paradijs zou zijn om hier te wonen." (BEL-nieuwsbrief, augustus 2002)

"Het is zo leuk. Je ziet de kinderen van vier, vijf jaar aanbellen bij de kinderen van 12, 13 jaar om te vragen of ze mee buiten komen spelen. Elke dag opnieuw is het hier een waar feest voor alle kinderen."

"We hadden gehoopt op een groene kindvriendelijke omgeving. Onze hof was deze zomer al wonderbaarlijk snel een groen geheel. Nu al zien we allerlei vogels bij ons huis. Dit kan alleen maar beter worden."

"De tuin geeft me een gevoel van ruimte en vrijheid. Het is heerlijk om alle kinderen met elkaar te zien spelen. Wanneer 's avonds ook vaders en moeders zich er bij aansluiten voor een partij-tje badminton of volleybal krijg ik vaak het gevoel dat ik thuis met vakantie ben. In de vakantieperiode was het een verrassing voor de terugkomers dat alles weer zo gegroeid was en de tuin er goed bij lag. Hun enthousiasme gaf ons voldoening. De tuin in onze hof is een bindend element tussen alle bewoners, zowel groot als klein."

Met z'n allen zijn ze aan de pergola gaan hangen. Zo'n zware storm had niemand voorzien. Met steuntouwen en paaltjes is hij uiteindelijk overeind gebleven. "Maar iedereen kwam wel helpen", illustreert een bewoonster de betrokkenheid bij de binnenhof.

De hofbewoners voelen zich sterk betrokken bij hun hof.

Betrokkenheid is waar het steeds op aan komt, ook als het ontwerp en de inrichting gereed zijn. Na de inrichting is er het dagelijkse, wekelijkse of jaarlijkse beheer. De verschillende werkgroepen erfafscheiding of speeltoestellen houden op te bestaan. De hofgroep kan blijven, maar moet een andere taak krijgen. Wellicht moet er een nieuwe tuingroep gevormd worden. De mensen die houden van wroeten in de aarde, die zicht hebben op het snoeien van bomen, komen nu aan hun trekken. Een nieuwe structuur is nodig.

Hoe het verder zal gaan weet niemand. Hoe zullen de overige bewoners betrokken blijven? Zullen zij genoeg enthousiasme, tijd en inzet over houden voor het tuinieren of zijn er straks nog maar een paar enthousiastelingen actief? "Ik kan mij een situatie voorstellen dat over twee jaar – dat zeg ik wel eens gekscherend – we hier nog met enkele mensen aan het werk zijn. Die mensen nemen dan ook de meeste beslissingen, die zeggen waar een plantje komt te staan en wat moet worden opgeknapt. Zij gaan iets verven en later loop je daar rond en denk je, dat was toch blauw en nu is het geel."

Vormen van betrokkenheid

De mate waarin mensen zich betrokken voelen bij een verandering of ontwikkeling bepaalt veelal de kwaliteit van het resultaat. Over het algemeen is het zo dat hoe meer mensen zich betrokken voelen, hoe meer ze bereid zijn mee te denken en mee te doen. Mensen kunnen op verschillende manieren betrokken zijn. Allereerst probleembetrokkenheid ofwel de mate waarin mensen geraakt worden door de uitdaging of een probleem. Zo zal niet iedere burger zich betrokken voelen bij het vergroenen van de woonomgeving. Bij procesbetrokkenheid gaat het om de mate waarin mensen zich lekker voelen in de manier van werken. Zo kan een proces inspirerend, democratisch en laagdrempelig zijn, maar ook demotiverend, hiërarchisch en elitair. Ten slotte anderbetrokkenheid ofwel de mate waarin mensen zich betrokken voelen bij de andere deelnemers. Mensen kunnen begripvol, empathisch, open en solidair zijn voor anderen, maar ook wantrouwend, gesloten en vol onbegrip. In een ideaal participatieproces scoren alledrie betrokkenheidsvormen hoog. In de praktijk zal dit zelden het geval zijn. De procesbegeleider zal oog moeten hebben voor de drie vormen, en actie moeten ondernemen om ze zo hoog mogelijk te houden of te krijgen.

Ook kan de algehele betrokkenheid sterk verminderen. De procesbegeleider is daar niet bang voor: "Ik denk dat in er dit soort grote groepen altijd momenten blijven waarop het vastloopt en het even vlot getrokken moet worden. Soms kunnen groepen dat zelf, maar dat is lastig. Dat is van alle tijden. Dan moet je niet schromen iemand te vragen om eens even te helpen. Je ziet dat heel veel projecten eens in de zoveel jaar, zo'n zeven tot tien jaar, in een crisis raken. Dan moet er gekeken worden hoe ze nu verder gaan."

Het Groene Dak

Het Groene Dak in Utrecht is een ecologisch woningbouwproject dat tien jaar geleden is opgezet. Het project omvat 66 woningen met een tuin van ongeveer 2500 vierkante meter. In de tuin staat een projecthuis. Rondom de tuin bevinden zich koop- en huurwoningen.

Projecten die al langer draaien merken ook dat de betrokkenheid in de loop van de tijd verandert, ook als de inrichting van de tuin al begonnen is. Een bewoner van Het Groene Dak in Utrecht: "Bij het ontwerpen en verzinnen was een groot enthousiasme, maar dat nam af naarmate de tuin verder aangelegd was. Dat had er mee te maken dat we zoveel pech hadden met een droge zomer en natte winter dat de groei sterk vertraagd was. Mensen die wel heel enthousiast waren maar geen idee hadden dat het wel tien jaar duurt voordat een tuin een tuin is, haakten toen af."

Voelen mensen zich betrokken bij elkaar dan ontstaan creatieve ideeën.

Nieuw in de hof

Op den duur zullen er bewoners verhuizen en nieuwe komen. Hoe zullen zij de binnenhoven ervaren? Zij hebben niet meegedacht over de inrichting van de hof, hebben niet meegemaakt waarom er gekozen is voor een groot grasveld of een paar kersenbomen. Misschien willen ze

geen grasveld maar een grote wirwar van paadjes en planten. Iemand uit Eva-Lanxmeer: "Ik heb altijd wel een beetje zorgen gehad over het bestaan van dit soort projecten. Of de ideeën niet op een gegeven moment gaan vervagen. Er komen andere bewoners die er niets mee te maken hebben gehad. Blijft de spirit dan wel bestaan? Hoe ziet het er over tien jaar uit? Voor hetzelfde geld wordt het gewoon weer een binnenhofje zoals veel straatjes waar bewoners elkaar niet kennen."

Centraal Wonen Het Punt Wageningen

Midden in een 'gewone' woonwijk ligt al achttien jaar een woongemeenschap van 43 woningen: Centraal Wonen Het Punt in Wageningen. Tussen de woningen ligt de gemeenschappelijke tuin, van zo'n 3000 vierkante meter met erin een projecthuis, Het Punt. Het project is opgezet om een alternatief te bieden voor het individuele wonen. Het wilde een woongemeenschap stichten met gemeenschappelijke voorzieningen. Tegelijk wilde het de samenhang en betrokkenheid met de buurt stimuleren. Het project bevat uitsluitend huurwoningen. Er zijn naast zelfstandige woningen ook groeps- en clusterwoningen.

Ook voor de nieuwe bewoners is het misschien niet leuk om binnen te komen als alle ideeën al verwerkt zijn. Een bewoner van een van de binnenhoven: "Het is gewoon niet leuk voor de mensen omdat ze er niet van het begin af aan bij betrokken zijn. Dan loop je niet samen het traject door, terwijl dat natuurlijk wel een van de doelstellingen was."

Ook de 'oude garde' van Centraal Wonen Het Punt (CWW) in Wageningen denkt er zo over. Een van hen: "Wij wisten wel heel erg goed waar we aan begonnen. Er waren veel doelstellingen en daar gingen we ook echt voor. Ik denk nu dat het voor de nieuwe mensen wel eens moeilijk is omdat ze in een bestaand project komen."

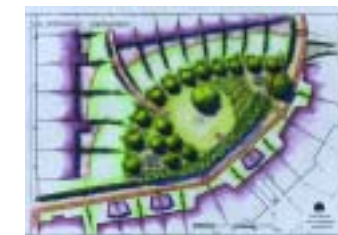
Logisch is dat het oorspronkelijke ontwerp minder leeft bij nieuwe bewoners. Iemand van CWW: "Mensen van de nieuwe garde hebben niet zo veel met het idee van de lijnen waar in het ontwerp van uit is gegaan. Die beleven dat heel anders, misschien herkennen ze de lijnen niet eens. Een tijd lang zat er in het kennismakingspakket een boekje waarin het ontwerp stond uitgelegd. Maar op een gegeven moment was dat op. En dan vraag ik me ook af of ze het wel hebben gelezen. Ik heb het zelf nooit van A tot Z gelezen."

Veranderingen

Nieuwe bewoners zullen veranderingen in gang zetten. Net als bewoners van wie de levensfase verandert, bijvoorbeeld doordat er kinderen komen of juist het huis uit gaan. Wellicht verdwijnen dan de speeltoestellen. Of er komen er bij, zoals in de Vasalishof in EVA-Lanxmeer. Uit de BEL-nieuwsbrief, november 2002: "Zeker twintig zandbak-leeftijd-kinderen bemensen de Vasalishof. De verslagen in 1999 maken geen melding van een hofbesluit over de aanleg van een zandbak. In de zomer van 2000 lagen, in de toen nog braakliggende hof, geel zand en stenen en in no time werd door enkele energieke bewoners een zandbak aangelegd."

Zolang de veranderingen in onderling overleg tot stand komen is er niets aan de hand. Het is zelfs goed als er dingen veranderen, zo ervaart iemand van CWW: "Dat verse bloed is af en toe wel goed om weer tot nieuwe impulsen en nieuwe energie te komen."

Het ontwerp van de Toon Hermanshof. De ervaring bij gemeenschappelijke tuinen die al veel langer bestaan, leert dat zo'n oorspronkelijk ontwerp vaak niet leeft voor bewoners die er later komen wonen.

Bij de start van een project is het animo om te klussen groot. Na een aantal jaren zakt dat meestal in.

“Nieuwe mensen kunnen er alleen maar lol in krijgen als ze ook wel eens wat mogen veranderen. Als je niets mag veranderen dan moet het wel heel toevallig zijn als iemand daar genoeg mee neemt.” (CWW)

Tuincommissie houdt toezicht

Het beheer van de tuin en het toezicht daarop moet gestructureerd worden. CWW en Het Groene Dak hebben bij het beheer gekozen voor een kleine tuincommissie van drie tot vier personen. Deze commissie heeft de coördinatie van het beheer van de tuin in handen. Het is

niet zo dat de commissie al het onderhoud in de tuin doet. Naast de tuincommissie zijn er bewoners die een bepaalde taak op zich hebben genomen: het gras maaien of een bepaald deel van de tuin bijhouden. Dit is goed te doen omdat de tuin opgedeeld is in kleinere stukjes die ieder een ander beheer vragen, zoals een bloementuin, groentetuin of het grasveld.

Wel houden de leden van de tuincommissie in de gaten of er onderhoud nodig is en of mensen die bepaalde klussen op zich hebben genomen deze ook daadwerkelijk uitvoeren. “We maken regelmatig de balans op: wie heeft wat in beheer en vinden wij als tuincommissie dat dat redelijk wordt bijgehouden? Of moeten we met die persoon gaan praten en vragen of die het stuk niet kwijt wil?” (CWW) Verder organiseren de beide tuincommissies tuinklussendagen.

De tuincommissie hoeft niet groot te zijn. In CWW heeft deze groep een tijd uit zeven mensen bestaan. Dit werkte niet zo goed. “Met z'n zevenen kom je niet zo snel op één lijn. En dat belemmert. Er waren toen veel plannen, maar daar is het bij gebleven.”

De Nesciohof, een van de eerste twee binnenhoven in Eva-Lanxmeer, heeft het beheer anders opgelost. Aanvankelijk probeerden de bewoners gezamenlijke dagen af te spreken voor het klussen, maar dit bleek moeilijk. Toen is de hof in stukjes opgedeeld, die ieder zijn geadopteerd door bewoners. Uit de BEL-nieuwsbrief, augustus 2002: “Iedereen kan nu zijn of haar eigen tijd of moment kiezen om wat in de tuin te doen. Bovendien bleek de een het prettiger te vinden om een eigen stukje te hebben en de ander wilde de vrijheid houden om wel of niet een ander te ondersteunen.”

Het Groene Dak kende nogal wat aanloopproblemen die buiten de bewoners om zijn ontstaan. De eerste zomer was te droog en de winter te nat. Bovendien had de tuin last van een slechte waterafvoer. Daardoor was na twee jaar nog weinig zichtbaar van het ontwerp. De animo om wat in de tuin te doen ging daardoor bij een aantal mensen verloren. De bewoners hebben toen een tuinman ingehuurd die een beheerplan heeft gemaakt. Sinds die tijd komt hij een dag per

maand meehelpen, geeft hij adviezen over welke soorten waar kunnen groeien of hoe ze moeten worden aangeplant. Deze ingreep zorgde ook voor stabiliteit in de groep van tien tot vijftien bewoners die meehelpt op de tuinklussendagen.

Tuinklussers ronselen

Een onvrede die altijd onder de oppervlakte blijft sluimeren is dat er onvoldoende mensen meehelpen in de tuin. Mensen stellen andere prioriteiten in hun vaak toch al drukke bestaan. "Er zijn niet voldoende mensen die deelnemen aan het onderhoud van de tuin. Maar dat geldt voor alles. Alleen in de opbouwtijd van ons project is er veel meer gebeurd, maar toen waren veel meer mensen werkloos. Je hebt je familie, je gezin, je werk met allerlei contacten en verplichtingen en het lijkt wel alsof iedereen ook meer organiseert tegenwoordig." (CWW)

Om toch voldoende hulp op de tuinklussendagen te krijgen benadert de tuincommissie de mensen eens in de zoveel tijd informeel. Dat geldt voor zowel nieuwe als bestaande bewoners. Bewoner CWW: "Helaas komen mensen niet altijd vanzelf naar ons toe. Maar als je mensen van tevoren benadert, dan stimuleert dat om te komen. Ik woon hier al zo lang, ik kan wel een beetje inschatten wie tijd en zin heeft om te helpen. Je kent de mensen, je weet dat sommigen gewoon moeilijk zitten of weinig energie hebben. Je weet dat anderen druk zijn met de komende verhuizing. Zo schat je een beetje in waar het kansrijk is. En bij nieuwe mensen is er altijd wel iemand in de tuincommissie die die nieuwe mensen op de een of andere manier kent." (CWW) Een andere manier, die Het Groene Dak wel toepast, is de plaatsing van een oproep of een informatief stukje in de wijkkrant. Voor een deel draait betrokkenheid om het enthousiast maken van mensen. De tuincommissie van Het Groene Dak heeft daar naast de puur praktische klusdagen nog andere activiteiten voor. Zo organiseert zij fietsexcursies en nodigt gastsprekers uit.

Concessies doen

Een tuin blijft onderhoud vragen, altijd meer dan de bewoners kunnen bijhouden. Een bewoner van CWW heeft daar mee leren leven: "We moeten wat makkelijker worden. In het voorjaar moet je op een gegeven moment gewoon tevreden zijn dat je die bramen onder de perenlaan wel goed hebt aangepakt en dat je die rozenbottels misschien volgend jaar pas doet. Je kan wel hele hoge eisen gaan stellen en zeggen dat het weer niet is gelukt. Maar je moet reële doelen stellen. Ik vind dat als een tuin een beetje naar behoren wordt onderhouden en je kunt daarmee leven, dan heb je het al behoorlijk voor elkaar." (CWW)

Bovendien werkt de een consciëntieuzer dan de ander. Dat moeten mensen over een weer accepteren. Neem het onderhoud van de schommels bij CWW. Op de tuinklussendag is de schommel geschuurd en geborsteld. "Dan zie je dat de een het veel minutieuzer doet dan de ander en dat het nogal wat tijd in beslag neemt. Daar wordt de ander dan mogelijk chagrijnig van."

Samen een tuin beheren betekent concessies doen: "We hebben iemand met een houtversnipperaar die tegen betaling voor zoveel uur hout mag versnipperen. Dat ruimt ons snoeihout op. Ik voelde eerst helemaal niets voor een houtversnipperaar. Het kan gevaarlijk zijn voor kinderen en ik moet in dat geluid werken, terwijl ik juist een rustige dag wil. Maar goed, de laatste tuinklussendag draaide de houtversnipperaar voor het eerst een uur en dat was eigenlijk best te doen. Zo moet je dus met iedereen in gesprek blijven en ook wel eens water bij de wijn doen." (CWW)

Accepteren dat een ander anders werkt dan jezelf is niet altijd makkelijk.

Openbaar en toch privé

De binnenhoven van EVA-Lanxmeer zijn gemeenschappelijke privé-gronden. Iedereen kan er zo naar binnen lopen, maar toch zijn ze niet openbaar. Een van de eerste twee hoven heeft wel een hekje, maar dat is voor de veiligheid van de kinderen, niet om mensen buiten te sluiten. Ook bij CWW is nergens een bordje 'verboden toegang' te vinden, al zijn er wel bordjes met 'eigen tuin'. Ook staat er geen groot hek omheen. Het was juist de bedoeling dat ook kinderen of passanten van buiten Centraal Wonen er kunnen rondlopen of spelen. De bewoners willen echter niet overspoeld worden met mensen van 'buiten'. Ze willen daarom de tuin een beslotener karakter geven om de tuin toch meer voor de eigen bewoners te hebben.

Dat is een lastig punt: wel toegankelijk maar niet 'te'. Aanvankelijk waren er wel bordjes geplaatst, maar die zijn niet goed zichtbaar. Ook is het lastig om hier de doelstellingen van het project kort te omschrijven. Hoe geef je bijvoorbeeld aan dat alle bewoners het recht hebben om kinderen van anderen aan te spreken op hun gedrag?

Bij een dergelijke semi-openbare ruimte speelt ook de veiligheid mee. De bewoners zijn aansprakelijk als een kind door hun speeltoestel een ongeluk krijgt. Maar een aansprakelijkheidsverzekering die iemand privé heeft afgesloten zal hier niet gelden. Een bevredigende oplossing is hier nog niet voor gevonden. In de binnenhoven van de wijk EVA-Lanxmeer speelt dit ook. De bewoners gaan er vanuit dat de gemeente aansprakelijk is als die een toestel mee heeft gesubsidieerd en het toestel verder voldoet aan alle wettelijke eisen.

Bij Het Groene Dak staat wel een hek om de tuin heen, dat ook 's nachts wordt gesloten. Dit hek maakt direct duidelijk dat het niet om een openbaar terrein gaat.

Uit de BEL-nieuwsbrief, augustus 2002: "Ik heb de afgelopen jaren vele kuddes hoftoeristen voorbij zien komen. Het heeft onze fantasie vaak geprikkeld: zou het een idee zijn om een bordje neer te zetten met de tekst 'met een hofbewoner op de foto voor vijf piek'."

7. Handreikingen voor bewonersparticipatie

Er zijn geen recepten voor een succesvolle bewonersparticipatie. Daarvoor zijn de omstandigheden, de uitdagingen en de betrokkenen steeds te verschillend. Vaak wordt gekozen voor een participatieve benadering, omdat iedere situatie uniek is en omdat het gewenst is dat de mensen betrokken zijn bij het participatieproces en zich verantwoordelijk voelen voor de gecreëerde plannen of ontwerpen. De uitkomsten en de wegen ernaar toe liggen niet van tevoren vast. Toch kunnen er vanuit zowel de theorie als de praktijk handreikingen worden gedaan aan diegenen die een proces van bewonersparticipatie willen ingaan.

Bezint eer gij begint. Interactief werken is een trend, maar niet alles hoeft interactief te gebeuren. Interactieve planvorming moet selectief worden toegepast, daarbij rekeninghoudend met variabelen zoals de schaal, de historie en de urgentie en de complexiteit van het probleem, de belangen, de samenstelling van de groep en de onderling gevoelde afhankelijkheid van elkaar. Soms wordt er over relatief onbelangrijke zaken heel interactief gedaan, terwijl belangrijke dingen autoritair worden opgelegd of in een achterkamertje besloten worden.

Soms is het beter knopen in een kleine groep door te hakken in plaats van iedereen te betrekken en veel tijd te verliezen. Er is geen formule voor wanneer een interactieve besluitvorming wel of niet zinvol is. Wel doet het ertoe dat er bewust interactief of instrumenteel (hiërarchisch gestuurd) gewerkt wordt. Ook moeten de voor- en nadelen van geval tot geval goed op een rijtje worden gezet.

Stem verwachtingen over de uitkomst goed op elkaar af. Wat zien de betrokkenen als een succesvolle uitkomst? Het antwoord op deze vraag is vaak niet eenduidig. Bovendien stellen de mensen deze vraag niet of te laat. Wanneer al in het begin de mensen hun verwachtingen op tafel leggen, kunnen onrealistische verwachtingen tijdig worden bijgesteld en later teleurstellingen worden voorkomen. Waar de één een ecologische, duurzame en op permacultuur gefundeerde woonomgeving voor ogen heeft, ziet de ander een veilig en groen speelterrein zonder tropisch hardhout en met verf op waterbasis voor zich...

Maak de voortgang zichtbaar. Bewonersparticipatie duurt vaak lang en vereist veel overleg. De mensen zijn, zeker in het begin, vaak heel enthousiast en willen graag snel de handen uit de mouwen steken en tot actie overgaan. Maar er is tijd nodig. Het is verstandiger niet gelijk in oplossingen en handelingen te denken, maar eerst goed na te gaan wat de problemen zijn en welke waarden de mensen gezamenlijk zouden willen nastreven.

Deze noodzakelijke stap kan frustrerend zijn, omdat de deelnemers het gevoel kunnen krijgen dat er geen vooruitgang wordt geboekt. Toch vinden er voortdurend veranderingen plaats: mensen leren elkaar beter kennen, kunnen zich beter inleven in de posities van anderen, krijgen een beter beeld van waar ze naar toe willen, ontwikkelen ownership van het proces of betrekken nieuwe partijen of belangengroepen bij het proces. Kortom, ook al is er nog geen schep in de grond gezet, er gebeurt van alles. Het punt is dat al deze zaken vaak niet goed zichtbaar gemaakt worden en er dus ook geen bevredigend gevoel over vooruitgang ontstaat. Mensen denken vaak aan de 'harde' resultaten, zoals een speeltuin, een geluidswal, tien hectare natuurgebied, maar vergeten de 'zachte' zoals begrip, respect, samenwerking of gemeenschapszin. Ook het beleid rekent participatieprocessen vaak af op de harde resultaten en niet op de zachte. Eigenlijk zouden de zachte resultaten harder gemaakt moeten worden en de harde zachter.

Schroom niet te delen met anderen. Vaak bedenkt een klein groepje zeer betrokken mensen creatieve, prachtige oplossingen, die vervolgens niet aanslaan bij de achterban (de minder betrokken bewoners of zelfs het eigen gezin) of andere belanghebbenden als de gemeente, het waterschap of de architect. De kerngroep is vergeten hen mee te nemen in het proces.

Tussenstappen, keuzes en uitkomsten moeten steeds gedeeld worden, zowel formeel in een nieuwsbrief, notulen, een website of een buurtkrantje, als informeel thuis, bij de bakker, op het schoolplein of de sportclub. Niet alleen de interne communicatie, binnen de kerngroep, is van belang, maar ook de externe communicatie met de omgeving zodat rekening kan worden gehouden met andere gevoelens en ideeën buiten de groep. Zo kan draagvlak ontstaan bij de achterban en andere belanghebbenden.

Investeer in procesbegeleiding. Op verschillende plekken in dit boekje is ingegaan op de kenmerken van een goed participatieproces. Bewoners nemen deel aan een interactief proces, niet vanwege hun interesse in het proces zelf maar omdat de thematiek hen boeit of omdat de kwaliteit van het wonen en leven centraal staat. Bovendien willen de deelnemers vaak op gelijke voet met elkaar praten. Zij waarderen het niet altijd wanneer iemand uit de groep, hoe deskundig dan ook, de regie op zich neemt en boven de groep gaat staan om het proces in goede banen te leiden. Daarom is vaak raadzaam een procesdeskundige in te huren die de groep begeleidt, buiten de groep staat maar toch geaccepteerd wordt, de taal van de betrokkenen spreekt en ook geboeid is door de inhoud.

Elders in dit boekje is al een aantal kwaliteiten van de procesbegeleider geschetst. Procesbegeleiders die zich louter om het proces bekommeren en niet om de inhoud, komen vaak te ver van de deelnemers te staan om hun taak naar behoren uit te kunnen voeren. De groep moet zelf

beslissen of ze een procesbegeleider wil inschakelen en wie dat moet zijn en dit niet door een externe partij laten bepalen, bijvoorbeeld de gemeente die een subsidie geeft voor het slagen van het proces.

Leer omgaan met onzekerheden. In interactieve processen ligt de uitkomst van tevoren nooit vast en lopen zaken altijd anders dan gepland. Voor sommigen is dit zeer onbevredigend en geeft dit een onaanvaardbare stress. Anderen rekenen hier op, gaan veel makkelijker om met onzekerheid en kunnen zich flexibel aanpassen aan veranderende omstandigheden, nieuwe inzichten en nieuwe gesprekspartners.

Het is goed mensen al in het begin te wijzen op het onzekere karakter van een interactief proces. Het kan ook verstandig zijn juist mensen te betrekken die al van nature meer met onzekerheid kunnen omgaan en risico's niet te snel uit de weg gaan. Toch zal een interactief proces altijd een samenspel zijn tussen verschillende mensen die ieder hun eigen persoonlijkheden, kwaliteiten, belangen en waarden hebben. Uit deze mêlee van verschillen en confrontaties moet de juiste 'chemie' ontstaan die leidt tot een gezamenlijk leerproces en plannen met een hoge mate van creativiteit, betrokkenheid, ownership en uitvoeringsbereidheid.

Hou het levend. Een interactief ontworpen en beheerde gemeenschappelijke tuin is veelal het resultaat van veel positieve energie van zeer betrokken mensen. Deze energie is zeker in de beginjaren hoog maar kan geleidelijk afnemen. Hier liggen vaak twee factoren aan ten grondslag: er komen nieuwe mensen in de buurt die het ontwerp- en uitvoeringsproces niet hebben meegemaakt en dat stukje ownership van de groene ruimte niet voelen. Tegelijkertijd verdwijnen de oorspronkelijke trekkers van het proces of zij krijgen iets van 'nu mogen anderen het een keer doen'.

Hoe kan voorkomen worden dat het enthousiasme langzaam uitdooft en de tuin uiteindelijk aan haar lot wordt overgelaten? Het is belangrijk de gemeenschappelijke groene ruimte niet als 'af' te zien, en regelmatig met elkaar – ook met de nieuwe bewoners – na te gaan of de tuin nog wel voldoet en of er onderwijl niet nieuwe functies of invullingen van functies wenselijk zijn. Het interactieve proces, zoals in dit boek beschreven, wordt steeds opnieuw doorlopen, alleen op een kleinere schaal. Verder is het imago van de buurt belangrijk en hoe hierover wordt gecommuniceerd. De buurt heeft duidelijke kenmerken en trekt bepaalde bewoners sterker aan dan anderen. Potentiële bewoners moeten bekend zijn met deze karakteristieken en daar bewust voor kunnen kiezen. Dit betekent bijvoorbeeld dat de gemeente en de regionale makelaars over goed materiaal moeten beschikken waarin het typische karakter van de buurt staat beschreven. Ook is het van belang dat nieuwe bewoners goed worden opgevangen nadat zij hun woning betrekken. Op een niet-dwingende manier kunnen zij beter bekend raken met de historie van de gemeenschappelijke groene ruimte en hun eigen mogelijkheden om aan die ruimte, ook nu nog, invulling te geven. Buurtbijeenkomsten, nieuwsbrieven en dergelijke zijn hierbij belangrijk, maar misschien nog belangrijker zijn de gesprekken aan keukentafel en op straat en het schoolplein.

Voor wie meer wil weten

Literatuur

- > Anoniem (maart 2001). EVA Lanxmeer, DuBo-topper in Culemborg, Stedebouw & Architectuur, Intermediair voor de bouw. Arko Uitgeverij, Nieuwegein.
- > Aanholt, Koen, van en van der Neut, Wilma (1999). Op weg naar een duurzame wijk met Permacultur', Permaculture als basis voor de inrichting van de buitenruimte in de woonwijk Lanxmeer te Culemborg. Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein, Velp.
- > Berg, A.E. van den, S. Blok, M.H.C. Hueber, J. Köbben & M.B. Schöne. (in voorbereiding, verschijnt rond oktober 2003). De beleving van collectieve tuinen. Ontwerpen voor doelgroepen op basis van belevingsonderzoek. Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte, Wageningen, 2003.
- > Brunings, Melanie (2002). Participatie in het Groen, Afstudeeronderzoek naar de factoren die een rol spelen bij het vasthouden van de motivatie van bewoners in een participatief proces van groenprojecten op wijkniveau. Leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies Wageningen UR, Wageningen.
- > Diepeningen, Jitske, van (2002). Het participatieve ontwerp- en inrichtingsproces van twee gemeenschappelijke tuinen belicht. Een afstudeerstudie naar het proces waarmee de Toon Hermanshof en de Lodewijk van Deijsselhof in de wijk EVA-Lanxmeer te Culemborg vorm krijgen. Leerstoelgroep Communicatie- en innovatiestudies Wageningen UR, Wageningen.
- > Fundamenteel (1998). Dynamiek van een ontwerpproces. Gemeente Culemborg en Stichting EVA, Culemborg.
- > Kesler, B.E.T.A, Siemens, R. en Vlist, M. van der (1988). Een tuin belicht, planvorming in het spanningsveld van participatie en vormgeving. uitgever? Wageningen.
- > Pötz, Hiltrud, Dubbeling, Mariëlle en Kaptein, Marleen (1995). EVA Brochure. Stichting EVA Ecologisch Centrum voor Educatie, Voorlichting en Advies, Amsterdam
- > Waard, Fransje, de (1996). Tuinen van overvloed, Permaculture als duurzame inspiratie voor de leefomgeving. Het Spectrum, Utrecht.
- > Werkgroep Binnenhoven 2e fase (2001). Projectdocument Het Groene Traject, Bewonersparticipatie binnenhoven 2e fase EVA-Lanxmeer. Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer (BEL), Culemborg.
- > Woerkum, C., van (2000). Communicatie en interactieve beleidsvorming. Boom, Meppel.

Adressen

- > Beeld, Vorm en Visie, Consult en coaching, Verbindingsweg 12, 2061 EK Bloemendaal, (023) 545 94 44, babs.rentjes@planet.nl
- > Centraal Wonen Het Punt, Leeuweriksweide 144, 6708 LN, Wageningen, www.centraalwonen.nl
- > Copijn Utrecht, Tuin- en landschapsarchitecten bv, Adviesbureau voor landschappelijke en stedelijke vormgeving, Postbus 9177, 3506 GD Utrecht, (030) 261 09 08, info@copijn.nl, www.copijn.nl
- > Cursus 'Communicatie & Interactieve Beleidsvorming' van de Stichting PHLO in Wageningen, Stichting Post-Hoger Landbouwonderwijs, Postbus 226, 6700 AE Wageningen, (0317) 484 093, info.phlo@wur.nl, www.phlo.nl

-
- > Gemeente Culemborg, Postbus 136, 4100 AC Culemborg, (0345) 47 77 00,
Gem.culemborg@culemborg.nl, www.culemborg.nl
  - > Hadders & Wielen V.O.F, Advies en uitvoering ekologische land-en tuinbouw, Groenvoor-
ziening en tuinaanleg en-onderhoud, Sarphatistraat 560, 1018 AV Amsterdam,
(020) 626 84 80, f.hadders@hetnet.nl
  - > Het Groene Dak (HGD), Simon Bolivarstraat 51, 3573 ZJ Utrecht, (030) 27 35 979,
groenedak@ision.nl, www.groenedak.nl
  - > Projectgroep EVA-Lanxmeer, Projectbureau EVA-Lanxmeer, Bertus Aafjespad 5, 4103 WG
Culemborg, (0345) 53 26 99, Eva.bureau@wxs.nl
  - > Stichting Betuwse Combinatie Woongoed, Postbus 126, 4100 AC Culemborg,
(0345) 47 90 00, postBCW@BCW.nl
  - > Stichting EVA, Ecologisch Centrum voor Educatie, Voorlichting en Advies, Lodewijk van
Deijsselhof 19, 4103 WK Culemborg, (0345) 56 85 06 Stichting.eva@wxs.nl,
www.eva-lanxmeer.nl
  - > Stichting Samenhang, Peter Peels, p./a. Teije Bakker, Biltstraat 109, 3572 AM Utrecht,
Teije@bakkerBarnard.demon.nl